

RIBI ANDRÁS

Miért működött két országos hatáskörű hiteleshely Fehérváron?*

1. Bevezetés

„Demptis testimoniis capitulorum Albensis, Budensis & Bosnensis ecclesiarum, atque conventus Cruciferorum de Alba, qui in quibuscunque executionibus per totum regnum Hungariae & partes sibi subjectas procedendi habent auctoritatem.”¹ Verbóci István Hármaskönyve ezekkel a szavakkal sorolja fel a középkor végén Magyarországon működő országos hatáskörű hiteleshelyeket: a budai és a fehérvári társaskáptalan, illetve a fehérvári keresztes konvent valószínűleg a szokásjog alapján rendelkezett ezzel a jogosítvánnyal,² míg a boszniai székeskáptalant az 1498. évi törvények ruházták fel hasonló privilégiummal.³ A legrégebbi ismert említése az országos ha-

táskörű hiteleshelyeknek 1460-ból származik: Palicsnai Péter ekkor levélben számolt be az esztergomi káptalannak, hogy a sasadi tizedperrel kapcsolatban mi történt a római Kúrián; ebben említi meg, hogy csak a budai és a fehérvári káptalan rendelkezik ilyen kivételes jogosítvánnyal a szokásjog értelmében.⁴ Mindegyik idézett forráshely hangsúlyozza, hogy a vizsgált hatáskör csak a bírói megkeresésekre történő eljárások tekintetében értelmezendő, vagyis a probléma elemzéséhez elsősorban a *relatiókat* kell tanulmányoznunk.

A közelmúltban Dreska Gábor felhívta a figyelmet az országos hatáskör eredetének és pontos mibenlétének tisztázatlan voltára,⁵ de részletes elemzés mindeztidáig sem valamely érintett intézményről, sem pedig a jogosítvány egészéről nem született. A problémát részben az jelenti, hogy nagyon kevés az olyan modern feldolgozás, amely a speciálisan magyar sajátosságnak tekintett hiteleshelyek működését a késő középkorban (1353 után) is vizsgálja, holott az országos hatáskör pontosan ebben az időszakban alakulhatott ki.⁶ Annál is inkább nehezen képzelhető el az Anjou-korban országos hatáskörrel beszélni, hiszen a birtokok iktatása ekkor még határjárással történt. Így igazán nagy, több megyére kiterjedő adományok

* A dolgozat az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült. Köszönöm Dreska Gábornak és C. Tóth Norbertnek a tanulmány elkészítése során nyújtott hasznos észrevételeit és tanácsait. A szerző az MTA BTK TTI tudományos segédmunkatársa, a tanulmány elkészítését a KH 130473 sz. projekt támogatta.

¹ The Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary. A Work in Three Parts Rendered by Stephen Werbóczy (The „Tripartitum”). (Ed. János M. Bak–Péter Banyó–Martyn Rady.) (The Laws of Hungary Series I. 1000–1526. Vol. 5.) Idyllwild 2005. II. 21.

² A törvényi szabályozás hiányára rámutat az 1556. évi 39. törvénycikk, melyben az érseki székhely eleste miatt Nagyszombaton működő esztergomi káptalant is felruházták országos hatáskörrel az eljárások tekintetében, hiszen ekkorra már mind Buda, mind Székesfehérvár török kézre került: „Preterea, cum amisso superioribus annis Strigonio, cum Alba Regali, aliisque nonnullis locis, supplicatum fuisset ab ordinibus, ac statibus regni, sacrae regiae majestati, ut in tanta paucitate conventuum, et capitulorum a quibus executiones judicariae in regno fieri possunt, concedere dignaretur: quo capitulum Strigoniense, quod nunc Tyrnaviae residet, in omnes regni partes procedere, et executiones facere possit: sacra majestas sua, ad supplicationem fidelium suorum elementer annuerat, literis suis regiis superinde emanatis.” – Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár IV. 1526–1608. évi törvénycikkek. (Fordították és utalásokkal ellátták Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen, magyarázó jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső.) Bp. 1899. 416.

³ 1498:12. tc.: „De capitulo Bosnensi statum est, quod ex quo eius canonici totaliter destructi esse dignoscuntur, pro reformatione illius ecclesie, que in honorem sancti Petri constructa est, habeant facultatem ubique per totum regnum pro testimonio capitulare ambulare: adinstar capituli Budensis.” – Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár I. 1000–1526. évi törvénycikkek. Fordította és jegyzetekkel ellátta Nagy Gyula–Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen, magyarázatokkal és utalásokkal ellátta Márkus Dezső. Bp. 1899. (a továbbiakban: CJH), 602.

⁴ „quia nec capitula nec conventus extra comitatum possunt mittere homines suos ad inquirendum vel inhibendum demptis paucis capitulis Weterisbudensis et Alberegalis, ut est de consuetudine regni Ungarie.” – C. Tóth Norbert: Az esztergomi székeskáptalan a 15. században. II. rész. A sasadi tizedper 1452–1465 közötti „krónikája”. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 8.) Bp. 2015. 142. Az adatra maga a szerző is felhívta a figyelmet: lásd Uo. 39.

⁵ Dreska Gábor: A pannonhalmi konvent hiteleshelyi tevékenysége 1321–1500. Doktori disszertáció kézirat. Bp. 2008. 29. 91. jegyz.

⁶ Forráskiadással együtt említhető: Dreska Gábor: A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára (1244–1526). I–IV. (A Győr Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, feldolgozások 6., 8., 10., 19.) Győr, 2007–2013.; Köfalvi Tamás: A pécsváradi konvent hiteleshelyi oklevéltára 1254–1526. Szeged, 2006. Egy-egy intézmény történetét vizsgálja pl.: Fedeles Tamás: A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi vonzaskörzete (1354–1526). In: Középkortörténeti tanulmányok. A III. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2003. május 8–9.) előadásai. (Szerk. Weisz Boglárka.) Szeged, 2003. 9–22.; Jakó Zsigmond: A kolozsmonostori apátság és hiteleshely a szekularizációig. In: Uő: Társadalom, egyház, művelődés. Bp. 1977. 133–240.; Kumorovitz Lajos Bernát: A leleszi konvent oklevéladó működése 1569-ig. Turul, 42 (1928) 1–39.; Szakály Ferenc: A szekszárdi konvent hiteleshelyi és oklevéladó működése 1526-ig. In: Tanulmányok Tolna megye történetéből I. (Szerk. Puskás Attila.) Szekszárd, 1968. 9–60. stb.

esetében nagyon elhúzódtak volna az ügyek, ami pont a kiváltság alább részletezésre kerülő értelmét kérdőjelezte volna meg. Ezen megfontolás alapján – párhuzamosan készülő doktori disszertációm kronológiai kereteivel – az országos hatáskör vizsgálatát 1387-től végeztem el, de természetesen számos korábbi dokumentumot is átnéztem.

A tanulmányban – részletes historiográfiai bevezetőt követően – arra keresem a választ, miért és mikor alakultak ki ezek az intézmények? Milyen típusú ügyekben vették igénybe az uralkodók és nagybírók a fehérvári hiteleshelyek bővített jogosítványait? Székesfehérváron miért működött két országos hatáskörű hiteleshely? A kérdések megválaszolásához a két hiteleshely valamennyi 1387 utáni kiadványát felhasználtam, sőt a vizsgálat egy pontján még a boszniai káptalan 1498 utáni okleveleire is szükség volt.⁷

2. Historiográfia

A magyar historiográfiában az országos hatáskörű hiteleshelyek kérdése meglehetősen furcsa: nagyon sokan említik a jogosítványt, néhányan magyarázat-kísérlettel is szolgálnak, de a legtöbbször mindez kimerül egy-egy példa megemlékezésben.

Az országos hatáskörű hiteleshelyek problémájára már a 19. század második felében felhívták a figyelmet,⁸ de érdemi megállapításokat először Hajnik Imre fogalmazott meg az intézményről. Megkerülhetetlen jogtörténeti monográfiájában

⁷ Természetesen igyekeztem a kiadott forrásokat is fellelni. A tanulmányban hivatkozott forráskiadványok jegyzéke: Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. Bp.–Szeged 1990–2017. (a továbbiakban: AOKI); A Balassa család levéltára 1193–1526. (Szerk. Fekete Nagy Antal–Borsa Iván.) (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 18.) Bp. 1990. (A továbbiakban: Balassa); Documenta ad historiam familiae Bátorii de Ecsed spectantia I. Diplomata 1393–1540. (Ad edendum praeparaverunt: Richardus Horváth–Tiburtius Neumann–Norbertus C. Tóth.) (A nyíregyházi Jósza András Múzeum Kiadványai 67.) Nyíregyháza 2011. (a továbbiakban: Bátorii); Decreta Regni Hungariae 1301–1490. (Ed. Döry Ferenc–Bónis György–Érszegi Géza–Teke Zsuzsanna.) I–II. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 11., 19.) Bp. 1976–1989. (a továbbiakban: DRH); A Héderváry-család oklevéltára I–II. Szerk. Radvánszky Béla–Závodszy Levente. Bp. 1909–1922. (a továbbiakban: Héderváry); Hazai okmánytár. I–VIII. (Szerk. Nagy Imre–Páur Iván–Ráth Károly–Véghely Dezső.) Győr–Bp. 1865–1891. (a továbbiakban: HO); Sopron vármegye története. Oklevéltár. I–II. (Szerk. Nagy Imre.) Sopron 1889–1891. (a továbbiakban: Sopron vm.); Vetera Monumenta Historica Hungarum Sacram Illustrantia. Maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita ad Augustino Theiner. I–II. Róma 1859–1860. (a továbbiakban: Theiner); A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idős ágának okmánytára I–XII. (Szerk. Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső–Barabás Samu–Kammerer Ernő–Döry Ferenc–Lukcsics Pál.) Pest–Bp. 1871–1931. (a továbbiakban: Zichy); Zsigmondkori Oklevéltár. I–XIII. (1387–1426) (Szerk. Mályusz Elemér–Borsa Iván–C. Tóth Norbert–Neumann Tibor–Lakatos Bálint.) (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52. és 55.) Bp. 1951–2017. (a továbbiakban: ZsO).

⁸ *Jerney János: A magyarországi káptalanok és konventek' mint hielmes és hiteles helyek' története. Magyar Történelmi Társ II. kötet. 1855. 40., 50., 94.; Érdúj helyi Menyhért: A közjegyzőség és hiteles helyek története Magyarországon. Bp. 1899. 95.*

a Hármaskönyvre és az 1536. évi 58. törvénycikkre hivatkozva kiemelte, hogy a hiteleshelyek alapvetően csak saját megyéjükben járhattak el, szomszédos vidékekre csak szükség esetén, illetve akkor mehettek, ha arról törvényes intézkedés született.⁹ Országos hatáskörrel csak a „királyi székhelyen lévő hiteles helyek” rendelkeztek, amelyek jogkörét – határozottan elválasztva a három régebbi intézménytől – később a boszniai káptalan is megkapta a már idézett törvényi szabályozás következtében.¹⁰ Hajnik fontos megállapításai közé tartozik, hogy felhívta a figyelmet a fehérvári káptalan kiküldöttének állandó jelenlétére a 14. századtól a nádori közgyűléseken, amely véleménye szerint azt eredményezte, hogy az egyház *később* – kiemelés tőlem – RA – országos hatáskörhöz jutott.¹¹

Eckhart Ferenc már fordításban is elérhető, eredetileg német nyelven publikált alapvető kismonográfiája egy egész fejezetet szentel a hiteleshelyi hatáskör kérdésének, melyben előkerül az országos hatáskör problémája is. A szerző két olyan meglátással indokolja az intézmény létrejöttét a három régebbi egyház – tehát a két társaskáptalan és a konvent – tekintetében, amelyeket az általam lefolytatott esetszintű vizsgálat is megerősített. Egyfelől a több megyét is érintő eljárásoknál, nagy adományoknál gyorsabb (nem kellett a különböző megyékben fekvő birtokok esetében az illetékes hiteleshelyeket egyesével felkeresni)¹² és olcsóbb volt egy intézményhez címezni a parancsot az adott területen illetékes hiteleshelyek helyett (hiszen csak egy privilégium kiállítását kellett megfizetni). Másfelől az udvarban tartózkodók számára is praktikusabb volt, ha távol zajló pereikkel kapcsolatban volt hova fordulni a környéken. Ezt követően Eckhart kiadott forrásokra hivatkozva felsorol hét példát a budai káptalan által birtokba vezetésekkal kapcsolatban érintett megyékre,¹³ a fehérvári káptalant illetően pedig elfogadja Hajnik Imre megállapítását a nádori közgyűléseken való részvételtől, míg a fehérvári keresztes konvent kapcsán egyetlen példát említ.¹⁴ Az egyébként rendkívül megbízható és sok esetben máig érvényes megállapításokat tevő szerző utóbbi megjegyzése sajnos hibás: valójában egy olyan – nagyon fontos és később még említésre kerülő – uralkodói parancsra hivatkozott, amit a fehérvári káptalan számára állítottak ki.¹⁵

Összefoglalóan senki más nem foglalkozott az országos hatáskörű hiteleshelyekkel, a *Korai magyar történeti lexikon*

⁹ Pl. a sági konvent és Gömör megye esete az 1498:13. tc. alapján – CJH 602.

¹⁰ *Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyes-házi királyok alatt. Bp. 1899. 161.*

¹¹ Uo. 71. 34. jegyz.

¹² Erre említ konkrét példát egy 1402. évi, a szekszárdi konventhez címzett parancs szövege: „ad stationes earundem diversorum capitulorum et conventuum testimonia exquirere et ad easdem stationes adducere multum foret tediosum” Idézi: *C. Tóth Norbert: Zsigmond királynak a hiteleshelyekről szóló elvesztett rendelete. Adalékok a kor kormányzat-történetéhez. In: Loca credibilia. Hiteleshelyek a középkori Magyarországon. (Szerk. Fedeles Tamás–Bilkei Irén.) (Egyháztörténeti tanulmányok a Pécsi Egyházmegye történetéből 4.) Pécs 2009. 52.*

¹³ Fejér, Nógrád, Pozsony, Somogy, Szatmár, Veszprém és Zemplén.

¹⁴ *Eckhart Ferenc: Hiteleshelyek a középkori Magyarországon. Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter. (Szerk. Rokolya Gábor. Ford. Csókay Balázs–Dreska Gábor.) (Studia Notarialia Hungarica Tomus XI.) Bp. 2012. 71–72.*

¹⁵ Sopron vm. I. 633–635.

szócikkében Solymosi László is csupán megemlíti az intézményt, illetve egy fontos kiegészítést tesz a budai káptalannal kapcsolatban: a szerző szerint a királyi kápolna 1374-ben történő megszüntetése után az Óbudán működő kollegiális egyház vette át annak hiteleshelyi feladatait, ami nyilvánvalóan összefüggésbe hozható az egész országra kiterjedő hatáskörrel.¹⁶ Természetesen, hogy ez pontosan mikor és hogyan zajlott, csupán részletes elemzéssel lenne kideríthető, melyre még nem került sor.¹⁷

Solymosi László foglalkozott a fehérvári társaskáptalan Árpád-kori hiteleshelyi működésével is. Elfogadta Hajnik Imre már idézett megállapítását, sőt példákat is említ káptalani ember nádori közgyűlésen való jelenlétére.¹⁸ Ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy olyan magyarázatot kell találni erre a sajátos intézményre, amely mindhárom „rég” hiteleshelyre alkalmazható: nevezetesen mindegyik az ország közepén, az úgynevezett *medium regni* területén feküdt. A jelenség korai történetének vizsgálatával kapcsolatban problémát jelent, hogy kevés *relatio* maradt fenn az Árpád-korból, így Solymosi a káptalanhoz forduló természetes és jogi személyek felsorolásával érzékeltetette, valóban az egész országból érkeztek Fehérvárra, és vették igénybe az amúgy is számos különleges jogosítvánnyal rendelkező egyház hiteleshelyi szolgáltatásait.¹⁹ Székesfehérvár közelmúltban megjelent monográfiájában Thoroczkay Gábor és Zsoldos Attila ezek alapján elfogadta, hogy a társaskáptalan esetleg már az Árpád-korban – a szerzők által kevésbé hangsúlyozottan, a felvallások tekintetében – országos hatáskörrel rendelkezett.²⁰

¹⁶ Solymosi László: Hiteleshely. In: Korai magyar történelmi lexikon (9–14. század). (Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Engel Pál–Makk Ferenc.) Bp. 1994. 264.

¹⁷ A budai káptalan hiteleshelyi tevékenységéről mindaddig csak egy rész-tanulmány látott napvilágot: Kubinyi András és Fügedi Erik a budai káptalan Pozsonyból visszakerült, 1510 és 1522 közötti ügyeket tartalmazó fassionalis protocolluma alapján, a birtokelidegenítésekre fókuszálva vizsgálta az intézmény hatáskörét, hangsúlyozva, hogy a külső hiteleshelyi eljárásokra ez alapján semmiféle következtetést nem lehet levonni. A vizsgálat eredményei szerint a káptalan törzsterülete Pest és Pilis megyékre, tágabban további hat szomszédos megyére terjedt ki, de a középkor végén a bevalók csaknem valamennyi megyéből és városból eljutottak az ország fővárosának hiteleshelye elé. Lásd Kubinyi András–Fügedi Erik: A budai káptalan jegyzőkönyve. Történelmi Statisztikai Évkönyv 1967–1968. Bp. 1970. 10–11., 13–14., 32–33.

¹⁸ Hajnik nyomán Solymosi 1358-ból egy Vas és Sopron megyei példát említ, de egy újabb adatból kiderül, hogy ugyanekkor Pozsony és Moson megyék közösen megtartott nádori közgyűlésén is jelen volt a fehérvári káptalan embere. Mindhárom esetben egy bizonyos Péter, a Szent Miklós társaskáptalan rektora tartott Kont Miklós náddal (DF 238 783.). További példákat ismerünk a jelenségre: 1366 – Fejér (DL 69 690.), 1394 – Nógrád és Hont (Hajnik I.: A magyar bírósági szervezet i. m. 71.), 1406 és 1407 fordulóján – Gömör (ZsO II. 7832.), Torna (ZsO II. 5049.), Abaúj (DL 107 867.), 1411 – Somogy (ZsO III. 1147.), 1421 – Pozsony (ZsO VIII. 834.)

¹⁹ Solymosi László: A székesfehérvári káptalan hiteleshelyi működésének főbb sajátosságai az Árpád-korban. In: A székesfehérvári Boldogasszony bazilika történelmi jelentősége. Az 1996. május 16-án rendezett tudományos tanácskozás előadásai. (Szerk. Farkas Gábor.) Székesfehérvár 1996. 191–194.

²⁰ Thoroczkay Gábor: A székesfehérvári prépostság és bazilika az Árpád-korban. In: *Uő*: Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák. Bp. 2016. 182–184.; Zsoldos Attila–Thoroczkay Gábor–Kiss Gergely: Székesfehérvár története az Árpád-korban. (Székesfehérvár története I.) Székesfehérvár 2016. 82., 126.

A fehérvári káptalan késő középkori hiteleshelyi tevékenységéről egyelőre nem született részletes tanulmány. Köblös József úttörő munkájában vizsgálta az intézmény Mátyás- és Jagelló-kori személyi összetételét, ám a forrásai legnagyobb részét kitevő hiteleshelyi okleveleket jogtörténelmi szempontból már nem elemezte.²¹ A káptalan vonzáskörzetéről szóló írásában mindazonáltal megemlítette az országos hatáskört, de az ország legkülönbözőbb pontjairól származó kanonokok javadalomhoz jutásában ennek nem tulajdonított jelentőséget.²²

Az országos hatáskört általánosságban C. Tóth Norbert is említette a Zsigmond-kor kormányzattörténetét és egy elvesztett hiteleshelyi hatásköréről szóló rendeletet vizsgáló tanulmányában. A szerző felhívta a figyelmet arra, hogy az 1351. évi 22. törvénycikk csak az idézések és a vizsgálatok tekintetében szabályozta a hiteleshelyi hatáskört,²³ az iktatásokról és a határjárásokról nem ismerünk korabeli törvényt. Ugyanakkor viszont a szokásjogot tükröző oklevelek szövegében C. Tóth talált 1397 és 1418 között nyolc olyan parancsot,²⁴ amikor Zsigmond király kivételes esetben felmentést adott egyes káptalanok vagy konventek számára olyan birtokba vezetésekre kapcsán, amelyek rendszerint több megyét érintettek. Ennek kapcsán a szerző feltételez egy 1397 tavaszán megszületett uralkodói rendeletet, illetve okleveles források alapján igazolva látja a budai káptalan kapcsán Solymosi László elképzelését arról, hogy az ország közepén, a világi igazgatás székhelyén való működés hívta életre a jogosítványt. Végezetül a szerző felhívja a figyelmet két birtokba vezetésre: 1391-ben és 1393-ban az esztergomi káptalan Vas megyében járt el, amely talán feltételezi, hogy egykor ők is rendelkeztek – vagy legalábbis volt olyan szándék, hogy rendelkezzenek – országos hatáskörrel.²⁵

A fehérvári kereszties konvent kapcsán már a 20. század első harmadában alkotó Reiszig Ede is kiemelte a hiteleshely országos hatáskörét, de Eckharthoz hasonlóan csak példákat említett: 1479-ben Sopron megyei ügyben is eljárta a konvent, 1498-ban pedig II. Ulászlótól kaptak parancsot előbb egy Kolozs megyei ügyre vonatkozóan, majd Geréb László erdélyi püspököt vezették be Zilah birtokába. A szerző szerint ezekből a példákból látszik a Verbőcinél emlegetett országos hatáskör, majd a következő bekezdésben – biztos, ami biztos – egy Pozsega megyei példát is megemlíti még.²⁶ Reiszig korábban már kiemelt állandó hiányossága, miszerint nem törekedett

²¹ Köblös József: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában: a budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával. (Társadalom- és Művelődéstörténelmi Tanulmányok 12.) Bp. 1994.

²² Köblös József: A fehérvári káptalan vonzáskörzete. In: A Dunántúli településtörténete VII. Falvak, várak és puszták a Dunántúlon (XI–XIX. század). (Szerk. Somfai Balázs.) Veszprém 1989. 351–370.

²³ DRH I. 138.

²⁴ 1397: esztergomi káptalan – Fejér megye, budai káptalan – Tolna, Fejér, Veszprém megye; 1402: székszárdi konvent – különböző megyék; 1403: csanádi káptalan – Bihar, Szatmár megye; 1408: budai káptalan – Békés, Heves megye; 1410: szepesi káptalan – Abaúj, Szabolcs, Zemplén megye, fehérvári káptalan – Moson, Pozsony megye; 1418: egri káptalan – Szatmár megye.

²⁵ C. Tóth N.: Zsigmond királynak a hiteleshelyekről szóló elvesztett rendelete i. m. 49–64.

²⁶ Reiszig Ede: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon I–II. Bp. 1925–1928. II. 107., 109.

az adatok teljességének összegyűjtésére, és nem kísérelte meg a felgyűjtött információkat elemezni, sajnos ismét kiütközik.²⁷

A johanniták magyarországi történetével és a fehérvári konvent hiteleshelyi tevékenységével a közelmúltban Hunyadi Zsolt több résztanulmányában és angol nyelvű monográfiájában is foglalkozott.²⁸ A koronázó városban működő *preceptorium* országos hatáskörét először az Árpád-kor vonatkozásában vizsgálta: dolgozatában Hunyadi elveti annak a lehetőségét, hogy az intézmény már 1301 előtt rendelkezett volna a bővített jogkörrel. Ráadásul csupán három *relatio* maradt meg a korai időszakból,²⁹ a felvállást tevő felek pedig – bár nyolc megyéből érkeztek – rendszerint valamely johannita birtok közelében is érdekeltek voltak. A konvent tevékenységének törzsterülete Somogy és Fejér megye lehetett.³⁰ Hunyadi később a konvent hiteleshelyi tevékenységét – bár 1353 után kevésbé szisztematikusan – egészen 1387-ig feldolgozta, de korábbi következtetéseit a 14. századi oklevelek is megerősítették: ugyan ekkor már tíz megyéből érkeztek *fassiót* tenni a felek Székesfehérvárra, de országos hatáskörrel továbbra sem beszélhetünk.³¹

Zsoldos Attila is érintette a fehérvári konvent hiteleshelyi tevékenységének Árpád-kori gyökereit. Kiemelte, hogy Hunyadi kutatásai alapján a korabeli kiadványok (43 darab) csak részben alapozzák meg az országos hatáskör korai meglétét, ám valamilyen formában a gyakorlat eredete az Árpádok korára vezethető vissza. Egy 1279. évi oklevél alapján tudjuk, hogy somogyi nemesek nádori utasításra a konvettel

²⁷ Vö. Ribí András: Karrier, tisztségek, létszám – a fehérvári kereszties konvent személyi összetétele (1390–1450). In: *Micae mediaevales VI. Fialal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról.* (Szerk. Fábíán Laura–Uhrin Dorottya–Farkas Csaba–Ribí András.) (ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola. Tanulmányok–Konferenciák 11.) Bp. 2017. 197. 2. jegyz.

²⁸ Hiteleshelyi tevékenységgel (is) foglalkozó írásai: *Zsolt Hunyadi: How to Identify a 600 Year-Old Forgery? The Formulas of the Charters of the Székesfehérvár Convent of the Knights of St. John of Jerusalem up to the Mid-Fourteenth Century.* In: *International Conference of PhD Students, Section Proceeding: Humanities.* (Ed. Edit Szőke.) Miskolc 1997. 87–94.; *Hunyadi Zsolt: A székesfehérvári johannita konvent hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban.* In: *Capitulum I. Fejezetek a középkori magyar egyház történetéből.* (Szerk. Koszta László.) Szeged 1998. 33–65.; *Hunyadi Zsolt: ... et iugiter famulantibus regi sempiterno.* Megjegyzések a székesfehérvári johannita konvent egy hamis okleveléhez. *Acta Universitas Szegediensis. Acta Historica*, 109 (1999) 39–46.; *Zsolt Hunyadi: The Knights of St. John and the Hungarian Private Legal Literacy up to the Mid-Fourteenth Century.* In: *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways.* Festschrift in Honor of János M. Bak. (Ed. Marcell Sebők–Balázs Nagy.) Bp. 1999. 507–519.; *Zsolt Hunyadi: Regularities and irregularities in the formulae of the charters issued by the Székesfehérvár convent of the Knights of St. John (1243–1400).* In: *Dating Undated Medieval Charters.* (Ed. Michael Gervers.) Woodbridge 2000. 137–149.; *Zsolt Hunyadi: The Locus Credibilis in Hungarian Hospitalier Commanderies.* In: *La Commanderie: institution des ordres militaires dans l'Occident médiéval.* Ed. Anthony Luttrell–Léon Pressouyre. Paris, 2002. 285–296.; *Zsolt Hunyadi: The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387.* (CEU Medievalia 13.) Bp. 2010.

²⁹ A hiteleshelyek igazságszolgáltatásban betöltött szerepe alakult ki később. Lásd Eckhart F.: *Hiteleshelyek* i. m. 47.

³⁰ *Hunyadi Zs.: A székesfehérvári johannita konvent hiteleshelyi tevékenysége* i. m. 61.

³¹ *Hunyadi, Zs.: The Hospitallers* i. m. 110., 203.

állítottak ki oklevelet egy gyilkosság ügyében az augusztus 20-i törvénnyel összefüggésben.³²

3. A fehérvári hiteleshelyek országos hatáskörének kialakulásához vezető tényezők

A következőkben azt vizsgálom, milyen tényezők vezettek el ahhoz, hogy a két fehérvári hiteleshely országos hatáskörűként kerüljön említésre a 16. század elején. Bár úgy gondolom – egyetértve Solymosi Lászlóval –, a három hagyományos kiváltságolt *loca credibilia* esetében a jelenség mélyebb magyarázata nem választható el egymástól,³³ azt már a korábbiakban láthattuk, hogy a budai és a fehérvári káptalan kapcsán is voltak olyan helyi jellegzetességek, amelyek minden bizonnyal egyedivé tették – és így külön-külön vizsgálándóvá – az írószervek kialakulását és később napi gyakorlatát. A közös pont természetesen a *medium regni* területén való fekvésben és azokban a tényezőkben keresendő, amelyek Budát és Székesfehérvárt frekvenciálttá tették. A korábban elmondottakon kívül a budai káptalan *de facto* a késő középkori Magyarország királyi székhelyének, fővárosának hiteleshelye volt, míg a fehérvári káptalan az ország szakrális központjában, sőt közvetlenül a koronázó templom mellett működött.

A johanniták fehérvári központjára szintén igazak a fentebb elmondottak, ám mindenképpen magyarázatra szorul, vajon miért jöhetett létre két hiteleshely Székesfehérváron, és miért kerülhetett később mindkettő kivételes helyzetbe? A közelmúltban megjelent monográfia részletesen vizsgálta azokat a politikai, gazdasági, társadalmi és vallási tényezőket, amelyek *Alba Regiát* az „ország városává” tették az Árpád-korban. Korábban Solymosi László ugyanezeket a tényezőket emelte ki a fehérvári káptalan országos hatáskörű hiteleshelyé válásával kapcsolatban, sőt a johannita konvent ispotályos tevékenységét vizsgálva magam is összegyűjtöttem néhány információt, melyek megismétlésétől ezúttal eltekintek.³⁴

Minden forrás abba az irányba mutat, hogy Fehérvárt a kezdetektől fogva igen gyakran kereste fel nagyszámú utazó, akik jogügyleteiket is előszeretettel intézték a városban a 13. századtól kezdve. Nyilvánvalóan az így kiállított oklevelek csakis *transsumptumok* vagy *fassiók* lehettek. Ez az információ csak látszólag áll ellentétben Verbőci idézett soraival a külső eljárásokra vonatkozóan. A pannonhalmi konvent hiteleshelyi tevékenységét vizsgálva Dreska Gábor arra a következtetésre jutott, hogy a hiteleshelyi hatáskör

³² *Zsoldos A.–Thoroczkay G.–Kiss G.: Székesfehérvár* i. m. 241.

³³ A boszniai káptalan országos hatáskörű hiteleshelyi tevékenysége a törvényi szabályozásban olvasottak miatt ebben a tekintetben lényegesen különbözik a többi intézménytől, így külön vizsgálándó. Korai történetére lásd Tóth Ildikó: *Káptalan a déli határszélen.* (A boszniai székeskáptalan területi hatóköre a XIV. század közepéig.) In: „Magyaroknak eleiről” Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. (Szerk. Piti Ferenc.) Szeged, 2000. 617–635.

³⁴ *Zsoldos A.–Thoroczkay G.–Kiss G.: Székesfehérvár* i. m. 63–129.; *Solymosi L.: A székesfehérvári káptalan* i. m. 193–194.; *Ribí András: propter multitudinem hospitum.* A fehérvári kereszties (johannita) konvent mint ispotály a középkorban. *Fons*, 22 (2015) 77–83.

megállapításánál a legfontosabb tényező az adott egyház személyes ismeretsége volt az érintett felekkel, ugyanakkor pontosan az átíratok és a nagyon gyakori tiltakozások esetében – amikor a hiteleshely az oklevél kiállításával gyakorlatilag semmilyen kockázatot nem vállalt – nem volt akkora jelentősége a korábbi kapcsolat meglétének.³⁵ Ebből következően a fehérvári hiteleshelyek szolgáltatásait igénybe vevők hazavitték az intézmények jó hírét, így az ország különböző vidékein megnőtt a bizalom a káptalan és a konvent iránt, ezzel egyidőben pedig a két testület is számos famíliával vagy egyházi intézménnyel került kapcsolatba.

Azt, hogy Székesfehérvár a késő középkorra is megtartotta kivételes helyzetét, több információ mutatja. Egyfelől kiemelendő, hogy a koronázó városon kívül csupán a másik fontos, országos hírű zárandokhely, Várad rendelkezett két hiteleshellyel a 15. században.³⁶ Itt a székeskáptalanon kívül a váradhegyfoki társaskáptalan folytatott közhitelű tevékenységet, ám utóbbi hiába adta ki saját nevében az okleveleket, valójában állandó hiteleshelyi személyzetét Kálmáncsehi Domonkos reformja nyomán a székeskáptalantól nyerte.³⁷ Másfelől Kubinyi András nevezetes pontrendszerében Székesfehérvár igen előkelő helyet foglalt el a késő középkori Magyarország városhálózatában: a maximálisan megszerezhető 60 pontból 43-at kapott, amellyel Buda, Pozsony és Kolozsvár mögött csak kevéssel maradt le a képzeletbeli dobogóról.³⁸ Harmadrészt megvizsgáltam, hogy 1387–1526 között vannak-e olyan jeles dátumok, amikor különösen sok felvállást bocsátott ki a káptalan és a konvent,³⁹ vagyis az Árpád-kor kapcsán említett megállapítások továbbvihetők-e a későbbi, sokkalta jobb forrásadottsággal bíró korszakokra. Az alábbi táblázat összeállításakor Szent István király és Szent Imre herceg ünnepén kívül – melyek országos vásár időpontjával is szolgáltak⁴⁰ – a királykoronázásokat és az uralkodói temetéseket vettem figyelembe; mint kiderült, utóbbiak egyáltalán nem voltak fontosak.

A táblázat sorából kiolvasható, hogy bár az ünnepnapok fontosak voltak, valójában korántsem játszottak akkora szerepet, ahogy azt korábban feltételezték, hiszen a konventnél mindössze a fennmaradt felvállások 12,8 %-a született ilyen időpontok környékén, a káptalannál pedig 14,4 %. Ugyanakkor az a tény, hogy számos oklevél kötődik ezekhez a dátumokhoz, jelzi, Fehérvárra továbbra is sokan ellátogattak a középkor végi ünnepekkor.

³⁵ Dreska G.: A pannonhalmi konvent hiteleshelyi tevékenysége i. m. 20., 31–32.

³⁶ Solymosi László: A hiteleshelyek számának alakulása a 14–15. században. In: Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. (Szerk. Mikó Gábor–Péterfi Bence–Vadas András.) Bp. 2012. 551.

³⁷ Kristóf Ilona: Egyházi középírást a késő középkori Váradon (1440–1526). (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 4.) Pécs 2014. 89.

³⁸ Kubinyi András: Székesfehérvár helye a késő középkori Magyarország városhálózatában, valamint Fejér megye központi helyei között. In: Váltakozatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. (Szerk. Erdélyi Gyöngyi–Nagy Balázs.) Bp. 2004. 277–284.

³⁹ A táblázat összeállításakor az átírásokat is fassióként vettem számba, hiszen azok elkészültéhez a kérvényezőnek éppúgy meg kellett jelennie a hiteleshely előtt.

⁴⁰ Weisz Boglárka: Vásárok a középkorban. *Századok*, 144 (2010) 1397–1454.

Jeles napok (+/- 10 nap)	A társaskáptalan előtt kiállított felvállások száma	A keresztes konvent előtt kiállított felvállások száma
Szent István király ünnepe (augusztus 20.)	31	24
Szent Imre herceg ünnepe (november 5.)	22	15
V. László koronázása (1440. május 15.)	1	1
I. Ulászló koronázása (1440. július 17.)	1	0
Mátyás koronázása (1464. március 29.)	3	9
II. Ulászló koronázása (1490. szeptember 18.)	0	3
Székesfehérvár visszafoglalása (1491. július 28.)	0	1
II. Lajos koronázása (1508. június 4.)	2	0
Összes <i>fassio</i> (1387–1526)	415	413

Mindezekből következik, hogy talán azért volt szükség két hiteleshelyre Fehérvárott, mert olyan nagyszámú oklevelet kellett itt kiállítani, amelyre egy intézmény kapacitása nem volt elegendő. A DL–DF adatbázis szerint a fehérvári káptalan 2008, a konvent pedig 1389 oklevelet bocsátott ki a mohácsi csatáig, vagyis a két intézmény összesített kiadványszáma 3397 oklevélre rúg. Ez a szám elenyészőnek tűnik a leleszi premontrei prépostság hasonló kereséssel kimutatható 15084 oklevelével vagy a kolozsmonostori konvent 7312 kiadványával összevetve, de a budai káptalan 5750 darabos gyűjteményétől már nem áll olyan távol.⁴¹ Ugyanakkor a fehérvári hiteleshelyek tevékenységének magterülete az ország középső területeit érintette, a legtöbb oklevél azon megyékre vonatkozott, és nyilván ott is őrizték őket, ahol az egyik leg súlyosabb volt a törökdhülés, ráadásul maguk az egyházi intézmények is *de facto* megsemmisültek, így az általuk kiállított oklevelek fennmaradási aránya mindenképpen sokkal rosszabb, mint egy felvidéki vagy erdélyi hiteleshely esetében. Így hozzáállva az adatokhoz már egyáltalán nem tekinthető

⁴¹ Természetesen tisztában vagyok vele, hogy az online adatbázisban való egyszerű keresés sohasem adja ki a tényleges oklevélszámot, ám jelen esetben csak az arányokat szerettem volna érzékeltetni, melyek megbízhatónak tekinthetők a hasonló vizsgálatok tükrében. Vö. Dreska G.: A pannonhalmi konvent hiteleshelyi tevékenysége i. m. 3. 6. jegyz. – Az adatbázis: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/>. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) és Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF).

kevésnek a káptalan és konvent egyesített esetszáma,⁴² ráadásul – ahogy alább látni fogjuk – a kiadványok között különösen sok volt a valóban fontos, nagy birtokadomány nyomán született oklevél.

Miután a két székesfehérvári *loca credibilia* közül a káptalan tekinthető régebbinek,⁴³ azt a lehetőséget sem szabad kizárnunk, hogy a körülbelül hasonló magterületen működő konvent sok tekintetben előbbi hasonmásának tekinthető: például a korai oklevelekben előfordul, hogy *conventus* helyett *capitulum*ként címezték magukat,⁴⁴ a 15. századra megszilárduló konventi tisztségekben pedig – teljesen eltérő módon az Európában megszokott johannita gyakorlattól – követték a magyarországi káptalanok *lector*, *cantor*, *custos* hármasát.⁴⁵ Talán a méltóságviselők címeinek „megörökléséhez” hasonlóan kapta a keresztes konvent országos hatáskörét is. Akár azért, mert a korabeli emberek számára nem egészen volt nyilvánvaló, hogy valójában két külön oklevéladó szervről van szó, így hasonlóképpen fordultak mindkettőhöz, akár pedig azért, mert az udvarban úgy tartották a későbbiekben, hogy mindkét jelentős birtokokkal és elégséges személyzettel⁴⁶ rendelkező egyház alkalmas arra, hogy olyan bírói megkeresésekkel forduljanak hozzájuk, amelyek következtében a hiteleshelyi kiküldöttnek el kellett hagynia a korábbi magterületet.

4. A fehérvári káptalan és konvent országos hatáskörű hiteleshelyi tevékenységének gyakorlata

4.1. Forrásadottságok

A konvent országos hatáskörének gyakorlati feltárásához nélkülözhetetlen áttekinteni a forrásadottságokat.⁴⁷ Az 1387–1526 közötti időszakból a káptalan részéről 415 felvállás és 527 jelentés, a konvent részéről 413 felvállás és 558 jelentés

maradt fenn.⁴⁸ Miután Verbóci István és a korábban idézett törvényi szabályozások értelmében az országos hatáskör csak az eljárásokra vonatkozott, ezért a probléma vizsgálatához elsősorban a jelentéseket és parancsleveleket kell figyelembe vennünk. Hogy ezek közül melyek esnek a bővített felhatalmazás kategóriájába, csak úgy dönthető el, ha megismerjük a hiteleshelyi kiküldetések tágabb magterületét.⁴⁹

4.1.1. A fehérvári káptalan eljárásainak magterülete

Miután Solymosi László a káptalan Árpád-kori hiteleshelyi tevékenységének vizsgálatkor felhívta a figyelmet a fennmaradt eljárások csekély számára,⁵⁰ így a magterület meghatározásához elsősorban az Anjou-kori anyagot kellett megvizsgálnom. A számok arra utalnak, hogy nagyon népszerűnek bizonyult a hiteleshely: az 1301–1386 közötti időszakból 453 kiadvány maradt fenn, melyek közül 222 *relatio*.⁵¹ Az adatokból egy elég tág magterület rajzolódik ki, ami magában foglalja a Dunántúl keleti felét, és egyben lefedi a káptalan birtokhálózatát is:⁵² egyaránt közhitelességnek örvendett a fehérvári káptalan Baranya, Fejér, Komárom, Pest és Tolna megyékben, illetve Veszprém, Zala és Somogy megyék azon területén, ahol a veszprémi káptalan birtokolt.

Néhány alkalommal még ezen a földrajzi régió túl is feltűnnek a káptalan hiteleshelyi kiküldöttei, ezek azonban kivételes esetek lehettek (13 oklevél, mindössze 5,8 %). Bars megyében 1337-ben végeztek el egy értékbecslést, ám a birtokost Gergely fehérvári olvasókanonok igazolta, tehát feltehetően személyes kapcsolatok miatt került sor az ügyre.⁵³ A négy Győr megyei eljárás közül három alkalommal a Nyulak-szigeti apácák,⁵⁴ egyszer pedig a lövöldi perjel és a pápóci prépost perében jártak el,⁵⁵ tehát egy-egy szomszédos egyházi intézmény miatt. 1360-ban Hont megyében végzett el egy határjárással egybekötött birtokba vezetést a káptalan.⁵⁶ Ez esetben hasonló kapcsolatot nem találtam, ám a hiteleshelyi

⁴² Hasonló földrajzi adottságú hiteleshelyek fennmaradt kiadványszáma: esztergomi káptalan – 1176, veszprémi káptalan – 1518, pécsi káptalan – 1130, kalocsai káptalan – 525; somogyi konvent – 1639, szekszárdi konvent – 543 darab, stb.

⁴³ A káptalan első oklevele 1184-ből maradt fenn, a konventé 1243-ból. Lásd *Solymosi L.: A székesfehérvári káptalan* i. m. 182.; *Hunyadi Zs.: A székesfehérvári johannita konvent hiteleshelyi tevékenysége* i. m. 38.

⁴⁴ Uo. 50.

⁴⁵ *Ribi A.: Karrier* i. m. 202–206.

⁴⁶ Az 1492. évi 44. törvénycikk értelmében, amely a kolostorok elnéptelenedése miatt született, a hiteleshelyi tevékenységet folytató konventeknek 10, de legalább 7 rendtaggal kellett rendelkezniük (CJH 508.). A fehérvári keresztes konvent ezt a létszámot már az 1420-as években bizonyosan elérte. Vö. *Ribi A.: Karrier* i. m. 207–208.

⁴⁷ A forrásfeltárást nehezítették az online adatbázis apróbb pontatlanságai. A leggyakoribb hibának a fehérvári káptalan és a fehérvári konvent kiadványainak összekeverése bizonyult, amely oda-vissza előfordult. A *káptalan* kiadványai „konvent” keresőszó alatt: DL 33 737. (1323. III. 28.); DL 3733. (1344. XI. 5.); DL 90 942. (1387. XII. 13.); DF 280 202. (1392. I. 19.); DL 71 226. (1395. XII. 25.); DL 8284. (1397. XII. 19.); DF 200 386. (1402. III. 21.); DL 71 228. (1408. V. 23.); DL 25 926. (1424. VI. 29. és 1424. VII. 19.); DL 88 009. (1428. XII. 13.); DL 14 479. (1451.VII.); DL 16 280. (1465. XI. 4.); DL 106 615. (1471. V. 21.); DF 266 129. (1477. IV. 15. és 16.); DL 18 225. (1479. VIII. 17.). A *konvent* kiadványai „káptalan” keresőszó alatt: DF 200 387. (1402. VII. 11.); DF 201 137. (1402. VII. 11.); DL 88 006. (1428. VIII. 18.); DL 13 737.

(1443. VIII. 17.); DL 38 700. (1453. III. 23.); DL 17 584. (1474. VIII. 26.); DL 23 595. (1522. I. 17.). Fennmaradt továbbá három oklevél, amelyet az adatbázis az – egyébként ekkor már hiteleshelyként nem is működő – esztergomi keresztes konvent kiadványának vél, de természetesen Fehérváron születtek: DF 283 593. (1451.); DL 24 747. (1471. VII. 2.); DL 88 791. (1492. VII. 12.).

⁴⁸ A jelentések számába beleértettem azokat a parancsleveleket is, amelyekre a relatio nem vészelte át az elmúlt évszázadokat, a felvállásoknál pedig természetesen az átirások is szerepeltetve vannak.

⁴⁹ Ez alatt a hiteleshelyek egy vagy két megyéből álló törzsterületét – ez nyilvánvalóan a fehérvári egyházak esetében Fejér megye –, és azt a még néhány szomszédos megyéből álló területet értem, ahol a pártatlanság elvét alkalmazva szintén eljárhattak. Vö. *Kubinyi A.–Fügedi E.: A budai káptalan* i. m. 9.

⁵⁰ *Solymosi L.: A székesfehérvári káptalan* i. m. 193.

⁵¹ A jelentések magas számát némileg árnyalja, hogy azok jelentős arányban a két szomszédos hiteleshely, a fehérvári johannita konvent (17 darab, 7,6 %) és a veszprémi káptalan (70 darab, 31,5 %) számára készültek. Előbbiek kizárólag Fejér és Tolna, utóbbiak Veszprém, Zala és Somogy megyére vonatkoznak, ami a mondott egyházak birtokainak elhelyezkedéséből következik is.

⁵² Térképre vetítve lásd *Köblös J.: Az egyházi közélet* i. m. 183.

⁵³ 1337. II. 9. u. (AOkl XXI. 58.)

⁵⁴ 1361. IV. 8. (DL 5046.), 1362. IV. 29. (AOkl XLVI. 172.), 1364. V. 8. (DL 48 383.)

⁵⁵ 1372. IX. 7. (DF 278 161.)

⁵⁶ 1360. III. 6. (DL 58 553.)

kiküldött Péter volt, a Szent Miklós társaskáptalan rektora, aki 1358 augusztus–szeptemberében a nádort kísérté Vas, Sopron, Pozsony és Moson megyei közgyűlésekre.⁵⁷ Bár adat nem maradt fenn, de csábító feltételezésnek tűnik, hogy ezután – a Duna bal partján folytatva a visszautat Buda irányába – esetleg Hont megyében is kikötöttek, így kerülhetett sor a fent említett ügyre. A kivételek közé tartozik még három Sopron megyei eljárás: az elsőre 1351-ben került sor az óbudai prépost – tehát ismét egy szomszédos egyház vezetője – ügyében,⁵⁸ majd 1381-ben kétszer is Vág birtok kapcsán szálltak ki.⁵⁹ Végezetül négy Zágráb megyei eljárást kell megvizsgálnunk, melyek szépen bizonyítják a személyes kapcsolatok és az ismeretség fontosságát a hiteleshelyi hatáskör vizsgálatakor. 1328–1340 között ismerünk négy peres eljárást, amelyek a zágrábi egyház birtokai ügyében születtek,⁶⁰ majd ezt követően 1473-ig nem járt a mai horvát főváros környékén fehérvári kanonok.⁶¹ A fent mondott időszak nagyjából megegyezik Kaboli László zágrábi püspökségével (1327–1343),⁶² így feltehetően ő állt szoros kapcsolatban a fehérvári társaskáptalannal.⁶³

Az Anjou-korban kialakult magterület Zsigmond király uralmának első felében is megmaradt, sőt a Baranya, Komárom és Pest megyei ügyek száma alaposan megcsappant. A fordulat 1410-ben következett, amikor a király parancsot adott, hogy iktassanak Kanizsai János esztergomi érsek és testvérei számára több Sopron és Moson megyei birtokot. A parancslevél – melynek indoklása már C. Tóth Norbert figyelmét is felkeltette,⁶⁴ és amely felszólítja a káptalant, hogy a törvényt és a szokásjogot megkerülve járjanak el ezekben a távoli megyékben⁶⁵ – az első példája annak, hogy a nagyobbik fehérvári intézmény hagyja el a magterületet és járjon el távolabbi ügyekben is. Ezt az oklevelet tartathatjuk az echkarti definíció alapján a fehérvári káptalan esetében az országos hatáskör kezdetének, hiszen immár nem akadályoztatva az Anjou-kori „birtokba vezetés határjárásal” szokásától az eljárások több megyét, nagyszámú birtokot érintettek, ráadásul az oklevélnyerő is az országos politika

élvonalában foglalt helyet.⁶⁶ A következő hasonló ügyre két évvel később került sor Sáros megyében,⁶⁷ majd egy hosszabb szünet után az 1420-as évek közepétől kezdenek megsokszorozódni az országos hatáskörű eljárások. A parancsleveleket is beleszámítva 133 oklevélről tudunk (1387 után), amelyekben a hiteleshelyi kiküldöttek a korábban felsorolt nyolc kelet-dunántúli megyétől (Baranya, Fejér, Komárom, Pest, Somogy, Tolna, Veszprém és Zala) részben vagy egészben eltérő vidékekre szálltak ki.⁶⁸

4.1.2. A fehérvári konvent eljárásainak magterülete

Sajnos Hunyadi Zsolt nem publikált a birtokok szintjéig lenyúló táblázatot a fehérvári johannita konvent Árpád- és Anjou-kori kiadványairól, így azt az időszakot csupán áttekinteni állt módunkban.⁶⁹ Az adatokból kirajzolódik, hogy a 14. század második felére kialakult egy elég nagy kiterjedésű, viszonylag jól behatárolható és a konvent birtokhálózatával is összefüggésbe hozható területi hatáskör,⁷⁰ amely Fejér, Tolna és Veszprém megyéken kívül Somogy és Zala megye Balaton-parti területeit – elsősorban a veszprémi káptalan birtokai miatt – foglalta magában. A negyvenhat Zsigmond-kor előtt ismert esetből – a külföldiek vezette konvent⁷¹ tehát ekkor még csak minimális szintű közhitelű tevékenységet folytatott a káptalanhoz képest – mindössze két, minden bizonnyal kivételes Komárom megyei ügy kapcsán hagyták el a fehérvári keresztes konvent hiteleshelyi kiküldöttei ezt a területet: 1374-ben Neszmély környékén vizsgáldtak a pozsonyi bíró panaszára,⁷² 1380-ban pedig bevezették Szántói Jakabot Nagykeszi és Néma birtokába.⁷³

Ez a magterület a későbbiekben tartósan megmaradt. A bevezetőben említett Palicsnai-féle levél alapján nem meglepő, hogy 1450-ig mindössze három alkalommal kalandoztak az említett megyéken túlra a johanniták: 1390-ban a Győr megyei Gönyűn és a Komárom megyei Némán vizsgáldtak, 1432-ben Nyitra megyében hajtottak végre egy birtokba vezetéset, 1444-ben pedig Esztergom és Pest megyében jártak el a Nyulak-szigeti apácák perében.⁷⁴

A konvent eljárásainak hiteleshelyi hatásköre 1450-től kezdett igazán bővülni, ami összefüggésben lehet személyzeti kérdésekkel is. Egyrészt a 15. század közepi rodoszi reformkísérlet – amelynek keretében a rendi központ megpróbálta visszanyerni befolyását a közép-európai perjelségek

⁵⁷ Vas: HO IV. 108.; Sopron: Sopron vm. I. 293–296. Pozsony és Moson: DF 238 783.

⁵⁸ 1351. VIII. 21. (DL 4213.)

⁵⁹ 1381. III. 11. (DF 262 640.); 1381. VII. 20. (DL 65 512.)

⁶⁰ 1328. VI. 27. (AOkl XII. 338.); 1328. VIII. 1. (AOkl XII. 394.); 1336. III. 24. (AOkl XX. 144.); 1340. V. 8. (AOkl XXIV. 295.)

⁶¹ 1473. III. 20. (DF 231 603.)

⁶² Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. (Historia Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) Bp. 1996. I. 79.

⁶³ A mondott időszakban Falko fia Mihály és György fia Péter töltött be egyszerre zágrábi és fehérvári kanonoki stallumot, tehát az ő kapcsolataik is segíthettek. Vö. *Ribi András*: A fehérvári káptalan archontológiája (1301–1457). *Turul*, 91 (2018) 152–153.

⁶⁴ Vö. C. *Tóth N.*: Zsigmond királynak a hiteleshelyekről szóló elvesztett rendelete i. m. 53.

⁶⁵ Sopron vm. I. 633–635. – „nostrum et vestrum homines ex certis causis et rationibus, et precise eo, quod eadem possessiones et iura in diversis comitatibus existunt situata – non obstante consuetudine regni nostri seu statuto nostro in eo, ut huiusmodi possessionaria statutio per regium et capitulum homines de eisdem comitatibus, in quibus huiusmodi iura possessionaria consistunt, fieri deberet – observari solitis in dominium earumdem statui facere velimus et introduci”

⁶⁶ Az Eckhart Ferenc-féle magyarázat igazolására lásd jelen munka 4.2. fejezetét!

⁶⁷ 1412. VII. 20. (ZsO III. 2450.)

⁶⁸ A 133 oklevélből 18 esetben a magterület valamely megyéjét is érintette a kiküldetés.

⁶⁹ Köszönöm Hunyadi Zsoltnak, hogy a kérdéses időszak hiteleshelyi kiadványaihoz kapcsolódó publikálatlan formulagyűjteményét öntetlenül rendelkezésemre bocsátotta.

⁷⁰ Lásd részletesen *Reiszig E.*: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend i. m. II. 112–131.

⁷¹ *Hunyadi, Zs.*: *The Hospitallers* i. m. 106.

⁷² 1374. V. 14. (DL 41 941.)

⁷³ 1380. V. 7. (DL 42 154.)

⁷⁴ 1390. X. 26. u. (DL 42 850.); 1432. IX. 12. (DL 90 561.); 1444. IX. 5. (DL 13 797.)

felett – Fehérvár esetében ekkor bukott el végérvényesen: „Rodoszi” Péter ekkor térhetett vissza a szigetre, az új *preceptor* pedig a Hunyadi János köréből kikerült Gúti János lett (1451–1468).⁷⁵ Másrészt, ha már szükséges volt egy új országos hatáskörű hiteleshely elindítása, akkor praktikus volt egy már gyakorlattal rendelkező intézmény közelében elhelyezni: a káptalan személyzete így talán tudott tanácsokat adni a kereszteseknek a napi rutin megszerzésében.⁷⁶ Ráadásul királyi alapítású konvent révén a központi hatalom joggal bízható abban, hogy így továbbra is rajta tarthatják a szemüket az országos hatáskörben való eljárás privilégiumán. Mindenképpen nagyobb volt ekképpen a kontroll, mintha valamilyik másik Buda környéki egyház kapott volna ilyen parancsokat: leginkább a váci vagy az esztergomi székeskáptalan jöhetett szóba, és mint C. Tóth Norbert nyomán korábban láttuk, utóbbira történetek is kíséreltek a 14. század végén, de feltehetően nem volt működőképes a rendszer.

Uralkodása kezdetétől Mátyás király elég sokat foglalkozott a hiteleshelyek ügyével: 1458-ban, 1463-ban, 1470-ben, 1471-ben, 1472-ben, 1481-ben és 1486-ban is születtek a közhitelességet szabályozó törvények.⁷⁷ Szempontunkból talán a legfontosabb, hogy az 1471. évi 18. törvénycikk értelmében az uralkodó saját kegyurasága alá vonta a pecséttel rendelkező konventeket, vagyis minden szerzetesrend által fenntartott hiteleshely királyi kolostorrá lett.⁷⁸ Mindez időben egybeesett a fehérvári keresztesek országos hatáskörének kiteljesedésével, így gyanítható, hogy abban maga Mátyás is szerepet játszott; ugyanő 1462-ben új pecsétet adott a garamszentbenedeki konventnek, amellyel tíz felvidéki megyére bővítette azt a területet, ahol eljárhattak,⁷⁹ vagyis nem állt messze a királytól, hogy hiteleshelyek hatáskörével külön-külön is foglalkozzon. Bár írásos nyoma nem maradt, minden bizonnyal Mátyás udvarában született döntés a harmadiként elinduló országos hatáskörű hiteleshely fellendítéséről.

Míg a fehérvári keresztes konvent esetében korábban csak kivételes esetben hagyták el a rendtagok az úgynevezett magterületet, a 15. század második felében, főleg az 1470-es évektől kezdve ez rendszeressé vált. A parancsleveleket is beszámlálva 228 oklevélről tudunk (1387 után), amelyekben

a hiteleshelyi kiküldöttek a korábban felsorolt öt megyétől (Fejér, Somogy, Tolna, Veszprém és Zala) részben vagy egészben eltérő vidékekre szálltak ki.⁸⁰

4.2. Az országos hatáskörű eljárások jellemzői a keresztes konvent példáján (típus, kedvezményezettek, térbeli gyarapodás)

Célszerű több oldalról is megvizsgálni, hogy milyen ügyekben volt szükség a fehérvári johanniták országos hatáskörére. Mindezt személyes érdeklődésem túl két további adalék indokolja: 1. így nagyobb esetszám alapján vonhatunk le következtetéseket, 2. mivel ez a hiteleshely nyerte el később a jogositványt, így minden bizonnyal egy kiforrottabb rendszer jelenik meg a szemünk előtt.⁸¹

A hiteleshelyi kiküldetések típusát figyelembe véve – Eckhart Ferenc nyomán – alapvetően kétféle eljárást különíthetünk el témánk szempontjából: amikor birtokba vezetésnél működött közre a konvent, és amikor valamiféle peres eljárásnál voltak jelen.⁸² Utóbbi kategóriába a koronként változó menetrend szerint zajló idézéseket, megintéseket, eltiltásokat és tudományvételeket is belevettem, vagyis mindenféle olyan ügyet, ahol nem véglegesnek szánt rendezés történt.

Hiteleshelyi eljárás típusa	Darabszám
Birtokba vezetés	152
Peres eljárás	76

Ahogy az várható volt, kétszer annyi *introductio* ügyében küldték ki az országos hatáskörű hiteleshelyet, mint egyéb problémával; az esetek többségében privilegialis oklevél született.⁸³ Ez logikus abból a felfogásból is, hogy amennyiben nem történt ellentmondás – márpedig az ügyek többségében egyértelmű volt a parancs vagy ítélet tiltása, esetleges szóbeli megegyezések miatt, hogy senki nem fog tiltakozni – birtokba vezetések ügyében csak egyszer kellett kiszállni egy adott területre, ami nagy távolságok esetén különösen praktikus szempont volt.

Az országos hatáskörben végrehajtott eljárások exkluzivitását mutatja, ha végigtekintünk a kedvezményezettek névsorán: megtaláljuk köztük a korabeli Magyarország legfontosabb világi és egyházi előjáróit, az uralkodói család tagjait. Az oklevelekben találkozhatunk a teljesség igénye

⁷⁵ Ribi András: A várnagy és a püspök – fehérvári johannita preceptorok karrierje a 15. század második felében. In: Középkortörténeti tanulmányok 10. (Szerk. Szanka Brigitta–Szolnoki Zoltán–Nagy Zsolt Dezső.) Szeged, 2018. 95–98.

⁷⁶ A fehérvári káptalan két legfontosabb méltóságviselője, Györgyi Bodó Miklós prépost 1459–1464 között titkoskancellár volt, Sári Péter órkánok pedig 1459-től a királyi különös jelenlét helytartója, tehát naprakész ismeretekkel rendelkeztek az országos ügyekkel és a legfontosabb oklevéladó szervek működésével kapcsolatban. Hivatalviselésükre lásd C. Tóth Norbert–Horváth Richárd–Neumann Tibor–Pálosfalvi Tamás: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) Bp. 2016. 67., 72.; Köblös J.: Az egyházi közép-reteg i. m. 363/87. sz.

⁷⁷ Érdújehelyi M.: A közjegyzőség i. m. 89–92.

⁷⁸ DRH II. 197. – „Decimus octavus est, quod nos ius patronatus omnium ecclesiarum vel monasterium sigilla habentium auferamus ab omnibus et pro nobis retineamus, quia multe incommoditates eveniunt ab eis regno et regnicolis, quod suos patronos fovent et sigillo suo in favorem illorum libere uti non possunt.”

⁷⁹ Eckhart F.: Hiteleshelyek i. m. 71.

⁸⁰ A 228 oklevélből 37 alkalommal a magterület valamely megyéjét is érintette a kiküldetés.

⁸¹ Megjegyzés: a számadatokat leszámítva természetesen hasonló következtetésekre jutnánk a fehérvári káptalan példáján is, így ezek részletezése csak a tanulmány így is jelentős terjedelmét növelte volna.

⁸² Eckhart F.: Hiteleshelyek i. m. 145–156. – Természetesen egy birtokba vezetés is lehetett peres eljárás része, általában az ítélet végrehajtása, de ezek természetesen sok tekintetben különbözik a többi peres eljárásától.

⁸³ A birtokba vezetések voltak az egyedüli jelentéstípusok, amikor a hiteleshely privilégiumot állíthatott ki. Vö. Eckhart F.: Hiteleshelyek i. m. 148.

nélkül Corvin Jánossal,⁸⁴ a Rozgonyi,⁸⁵ Újlaki,⁸⁶ Hédervári,⁸⁷ Bánfi,⁸⁸ Battyányi,⁸⁹ Batori,⁹⁰ Perényi,⁹¹ Keglevics,⁹² Korlátkövi,⁹³ Enyingi Török⁹⁴ és Kanizsai⁹⁵ családok tagjaival, a Szentgyörgyi és Bazini grófokkal,⁹⁶ Gúti Ország Mihály nádorral,⁹⁷ Kinizsi Pállal,⁹⁸ Bakóc Tamás,⁹⁹ Ernuszt Zsigmond,¹⁰⁰ Geréb László,¹⁰¹ Matucsinai Gábor,¹⁰² Nagylucei Orbán¹⁰³ és Várdai Ferenc¹⁰⁴ preláthusokkal. Ha az eddig elmondottakhoz hozzátesszük, hogy a konvent esetében a 228 kiküldetés közül 89 alkalommal, vagyis az esetek 39%-ban¹⁰⁵ több megyét is érintett az eljárás, akkor láthatjuk, hogy Eckhart Ferenc jó érzékkel állapította meg egy évszázada, miért volt szükség országos hatáskörrel felruházni bizonyos központi fekvésű hiteleshelyeket.¹⁰⁶

A fehérvári konvent országos hatáskörének fejlődésében megfigyelhető egyfajta földrajzi koncentrikusság. Míg Pannonhalma esetében a kutatás kimutatta, hogy a hiteleshelyi hatáskör a jelentések tekintetében fokozatosan csökkent, a 15. század közepére elérte a felvállások ottani szintjét,¹⁰⁷ addig a következő táblázat alapján azt láthatjuk, hogy a kivételes helyzetbe került fehérvári keresztes konvent esetében fokozatos, és a távolságot illetően egyre táguló ütemben bővült.

A táblázatból leolvasható, hogy – beleértve a magterületet is – a konvent kiküldöttei pontosan 50 megyébe jutottak el a középkor folyamán.¹⁰⁸ A tágabb magterület megyéin túl a leggyakrabban Vas (44), Pest (25), Körös (25), Győr (21), Sopron (18), Baranya (17) és Komárom (16) megyékben jártak. A legjelentősebb bővülésre 1470 és 1490 között került sor, amely időszak gyakorlatilag megegyezik Simontornyai István

Időszak	Bővülés
1450 előtt	5: Komárom, Győr, Nyitra, Esztergom, Pest
1450–1459 között	5: Bács, Bodrog, Szolnok, Nógrád, Sopron
1460–1469 között	3: Baranya, Borsod, Vas
1470–1479 között	9: Csongrád, Pozsony, Trencsén, Pozsega, Valkó, Verőce, Pilis, Bereg, Körös
1480–1489 között	11: Zágráb, Abaúj, Bihar, Fehér, Heves, Hont, Küküllő, Torda, Szepes, Bars, Arad
1490–1499 között	7: Zólyom, Moson, Szatmár, Ugocsa, Varasd, Kolozs, Közép-Szolnok
1499 után	5: Gömör, Sáros, Szabolcs, Zaránd, Zemplén

preceptorságával (1468–1490).¹⁰⁹ Erre a korszakra esik egyébként az érintett kiadványok közel harmada, 75 oklevél. A fehérvári keresztes konvent országos hatásköre ilyen formában összekapcsolható az egyház legjelentősebb vezetőjének tevékenységével: a már Gúti János alatt megkezdődő hatáskörbővülés ekkor teljessé vált.

Alapvető különbség tapasztalható a Gúti- és a Simontornyai-kor országos hatáskörben kiállított jelentéseinek típusában. Az első időszakból 19 oklevél maradt fenn, ezek közül csupán 7 birtokba vezetés, a többi – 12 eset – valamilyen peres eljárás, de ezek közül öt a Nyulak-szigeti apácák panaszára történt Pest megyében, 1452–1453 során. Ez inkább feltételez az 1450-es évek első harmadára nézve egy új, állandó oklevélnyerőt, semmint tényleges országos hatáskört. A helyzet 1457-től kezd megváltozni:¹¹⁰ ettől az évtől fogva már távolabbi megyékbe is eljutottak a konvent hiteleshelyi kiküldöttei (Sopron, Baranya, Borsod, Vas, Nógrád), ráadásul az esetek többsége immár birtokba vezetés. Ez így maradt az egész Simontornyai-korban: a 75 jelentés közül 49 birtokba vezetés és csak 26 peres eljárás, vagyis az arányok megfordultak, és azt a tendenciát mutatják, amely korábban a teljes anyagra kijött: nagyjából kétszer annyi az *introductio* mint az egyéb ügy.

4.3. A fehérvári hiteleshelyek országos hatáskörű kiadványainak időbeli eloszlása

Amikor a kutatás során a káptalan okleveleit feldolgoztam, arra lettem figyelmes, hogy az 1460-as évektől kezdve – ahelyett, hogy az általában megszokott módon növekedne – egyre csökkent a hiteleshelyi kiadványok száma. Gyanúmat az alábbi grafikon igazolta (1. ábra).

Míg 1463-ig néhány kivételt leszámítva rendre több dokumentum született a káptalan irodájában, addig a következő évtől a tendencia megfordulni látszik,¹¹¹ sőt az 1480-as évektől a középkor végéig majdnem harmadára csökken a káptalan

⁸⁴ Pl. 1501. IX. 7. (DL 33 395.)

⁸⁵ Pl. 1516. X. 31. (DL 22 816.)

⁸⁶ Pl. 1463. III. 19–20. (Balassa 631–632. sz.)

⁸⁷ Pl. 1492. VI. 5. (Hédervári I. 474–475. sz.)

⁸⁸ Pl. 1471. VIII. 31. (DF 282 980.)

⁸⁹ Pl. 1525. VI. 30. (DL 101 593.)

⁹⁰ Pl. 1523. VIII. 29. (DL 26 294.)

⁹¹ Pl. 1506. III. 27. u. (DL 21 535.)

⁹² Pl. 1526. VI. 7. (DF 232 703.)

⁹³ Pl. 1498. IV. 23. (DL 62 634.)

⁹⁴ Pl. 1502. VI. 16. (DL 88 871.)

⁹⁵ Pl. 1502. I. 4. (DL 22 542.)

⁹⁶ Pl. 1486. IX. 24. (DL 19 177.)

⁹⁷ Pl. 1482. V. 19. (DL 59 684.)

⁹⁸ Pl. 1482. V. 13. (DL 18 641.)

⁹⁹ Pl. 1487. III. 27. (DL 101 032.) – Ekkor még természetesen csak győri püspök volt.

¹⁰⁰ Pl. 1492. XI. 2. u. (DF 231 853.)

¹⁰¹ Pl. 1498. V. 13. u. (DF 277 639.)

¹⁰² Pl. 1474. IX. 30. (DL 74 518.)

¹⁰³ Pl. 1482. VI. 16. (DF 210 324.)

¹⁰⁴ Pl. 1519. I. 3. (DL 82 509.)

¹⁰⁵ A káptalan esetében ugyanez az arány 32% (43 oklevél).

¹⁰⁶ Vö. Eckhart F.: Hiteleshelyek i. m. 72.

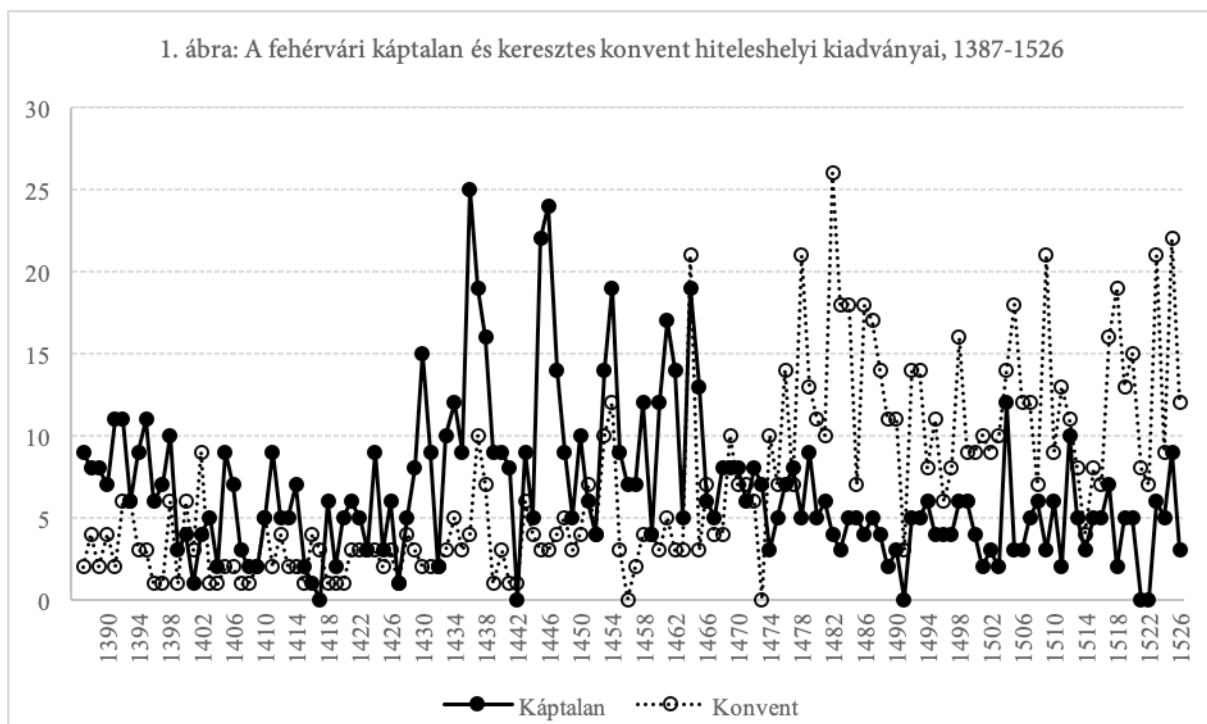
¹⁰⁷ Dreska G.: A pannonhalmi konvent hiteleshelyi tevékenysége i. m. 123. – Fontos mindehhez hozzátenni, hogy a szerző a *relationes* vizsgálatok két, egy szűkebb és egy tágabb hatáskört állapított meg: előbbibe olyan eljárások tartoznak, ahol Pannonhalma kizárólagos hiteleshelyként járt el, utóbbiba pedig szinte kizárólag olyan tudományvételek értendők, ahol több (szomszédos) hiteleshely is vizsgálatot tartott az ügyben.

¹⁰⁸ Megjegyzés: kutatásaim alapján a fehérvári káptalan hiteleshelyi kiküldöttei valamivel kevesebb, összesen 45 megyébe jutottak el.

¹⁰⁹ Ribi A.: A várnagy és a püspök i. m. 100.

¹¹⁰ Ezek alapján világos, hogy a többnyire Itáliában tartózkodó Palicsnai Péter a konvent jogáról nem tudott 1460-ban; épp ekkoriban kezdett kialakulni a második fehérvári hiteleshely országos hatásköre. Pályájára lásd C. Tóth Norbert: Az esztergomi székeskáptalan a 15. században. I. rész. A káptalan testület és az egyetemjárás. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 7.) Bp. 2015. 139/28. sz.

¹¹¹ Mindez nyilvánvalóan összefüggésben állt Györgyi Bodó Miklós fehérvári prépost kegyvesztettségével, részletesebben lásd alább.

okleveleinek száma a konventi kiadványokhoz képest;¹¹² gyakorlatilag a 14–15. század fordulójának szintjére esik vissza. Mivel a két hiteleshely nagyon hasonló magterületen működött – és az ügyek zöme nyilván ehhez a térséghez kapcsolódott, az okleveleket itt őrizték –, így elvethető, hogy esetleg nagyobb – főleg ilyen mértékű – arányban semmisültek meg a káptalani kiadványok.

A felvállások és átírások esetében – vagyis amikor az oklevélnyerő szabadon választhatott, melyik, általa szimpatikusabbnak tartott intézményhez fordul – nincs meg ez a jelentős különbség: bár a 15. század utolsó harmadától itt is több a konventi kiadvány, a kép mégis kiegyenlítettebb (2. ábra). Ez egyben azt jelenti, hogy a káptalan nem vesztette el vonzerejét, továbbra is sokan felkeresték, uralkodói parancsból mégis kevesebbet kapott.

Így a különbséget a *relatiók* között kell keresni, és akkor igazán látványos a differencia, ha csak az országos hatáskörben kiállított jelentések számát vetjük össze egy hasonló grafikonon (3. ábra).

A távoli eljárásokat korábban megkezdő káptalan esetében a csúcspontot két periódus jelentette: az 1430–40-es évek fordulója és az '50-es évek. Nyilvánvalóan ez nem lehetett független az adott időszak politikai eseményeitől: a „zavaros időkben” különösen sok birtok cserélt gazdát, többen kaptak nagy adományt.¹¹³ Nem véletlen, hogy Palicsnai Pé-

ter is ezen periódus végéhez közeledve mutatott rá a fehérvári káptalan országos hatáskörére.¹¹⁴ Ráadásul mindez talán megmagyarázza, miért kellett az 1450-es évektől a fehérvári konvent számára is hasonlóan távoli helyszínekre szólító parancsokat adni; egy hiteleshely már nem tudta elvégezni a munkát. Az új országos hatáskörű hiteleshely tevékenysége lassan indult be: 1463-ig ezen a grafikonon is főnyelben vannak a káptalani eljárások, de az 1470-es évektől a konvent kezdi utolérni nagy múltú szomszédját, hogy aztán 1478–1480 után meg is lépjen tőle. Innentől kezdve a korszak végéig jelentősen több alkalommal járt el a keresztes konvent országos hatáskörben. Ha részletesen is megvizsgáljuk a káptalan utolsó 30 évének eljárásait, további következtetéseket tehetünk. Bár 1494–1496 folyamán egy bő évtizedes pangást követően egészen jelentős ügyekben is kiszálltak a kanonokok (csak ebben a három évben 13 távoli megyébe jutottak el),¹¹⁵

megyei birtokokkal (DL 13 546.), egy évvel később pedig Maróti László aradi ispán számára iktatták Világosvárat és Arad illetve Zaránd megyei tartozékait (DL 71 965.). Az 1450-es évekből jelentős értéket magában foglaló ügynek számított Korlátó iktatása (DL 104 994.), Újlaki Miklós nyitrai szerzeményekbe való bevezetése 1454-ben (DL 14 726.), vagy a Kórógyiak valkói és pozsegai birtokszerzeményei (DL 33 389., DL 33 390.).

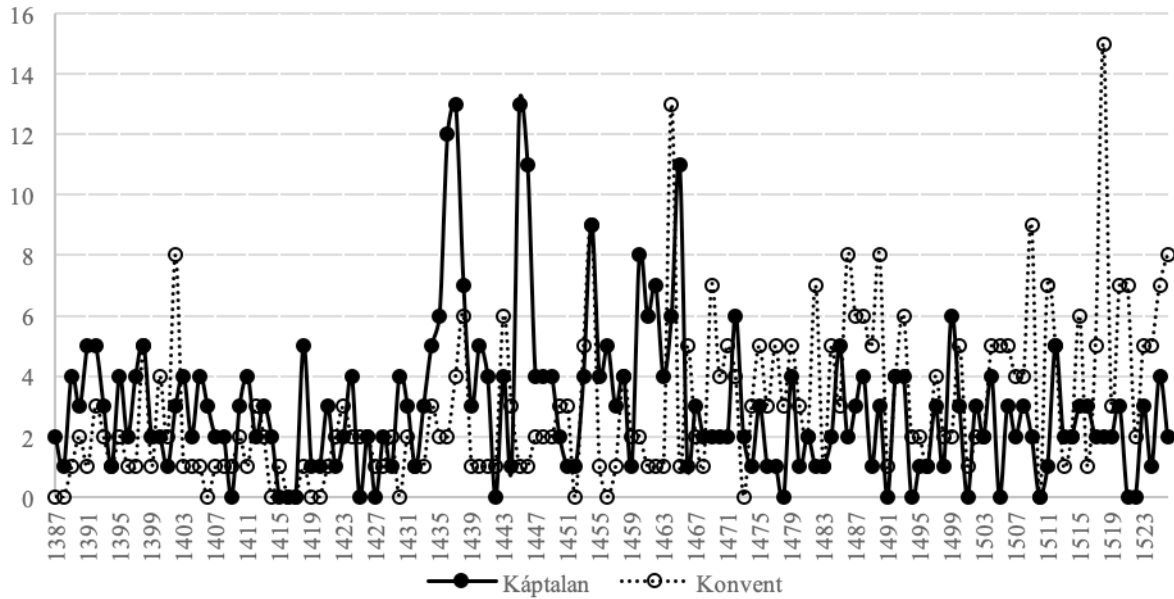
¹¹⁴ C. Tóth N.: Az esztergomi székeskáptalan i. m. II. 142.

¹¹⁵ 1494. VIII. 18.: Geréb László erdélyi és Ernuszt Zsigmond pécsi püspök bevezetése Baranya, Körös, Valkó, Bács, Csanád és Fehér megyei várakba és birtokokba (DF 208 535.). 1494. VIII. 29.: vizsgálat Győr megyében a győri káptalan és a csornai prépost perében (DF 265 204.). 1494. X. 14.: Rozgonyi Klára részére iktatnak Pozsega megyében (DL 33 477.). 1495. IV. 7.: Bárcai Ferenc patai főesperes és Zbugyai István perében vizsgálat Abaújban (DL 60 884.). 1495. X. 22.: Gyulai János részére iktatnak Körös megyében (DL 49 389.). 1496. V. 1. és VI. 4.: Szapolyai Istvánt vezetik be Trencsén, Turóc és Nyitra megyei birtokokba (DL 20 315., DL 20 314.). 1496. V. 13.: az előző ügyekben kúriai kiküldöttként eljáró Bellyeni Albert részére iktatnak Heves megyében egy birtokot (DL 46 347.).

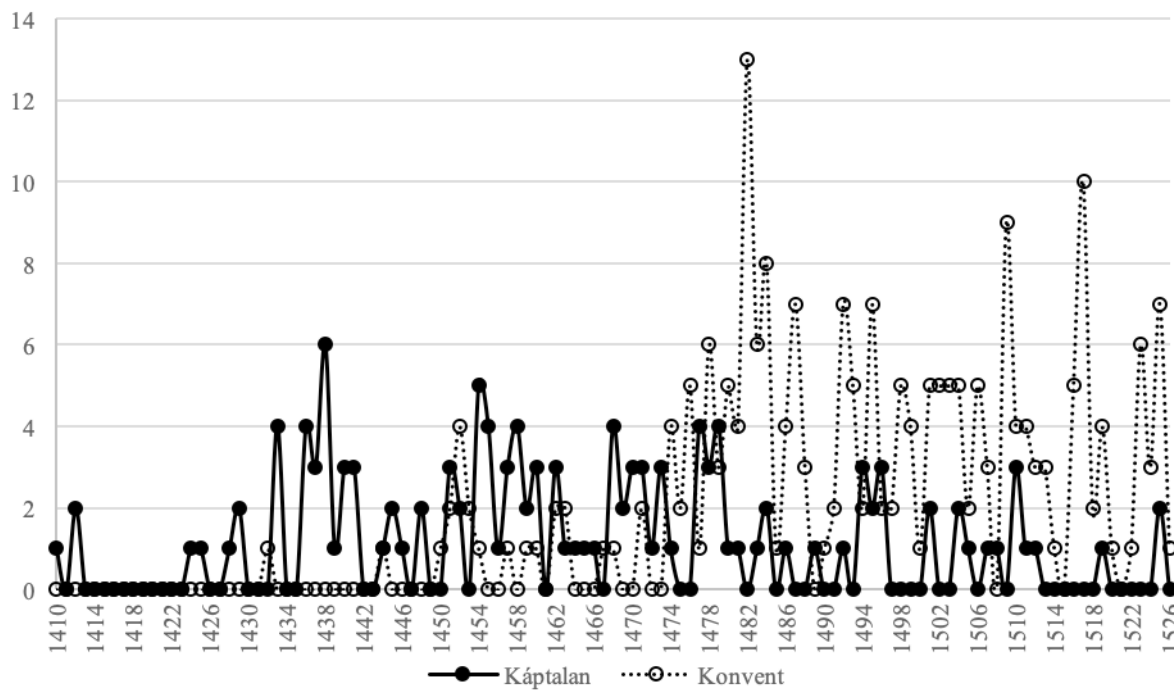
¹¹² Évtizedes bontásban: 1460–1469: káptalan 107, konvent 63; 1470–1479: káptalan 66, konvent 92; 1480–1489: káptalan 43, konvent 152; 1490–1499: káptalan 43, konvent 100; 1500–1509: káptalan 43, konvent 122; 1510–1519: káptalan 50, konvent 108; 1520–1526: káptalan 28, konvent 94.

¹¹³ Példák: 1438-ban a Rozgonyiak számára iktattak Pest, Heves és Nógrád megyei birtokokat (DL 13 172., DL 13 173., DL 56 775.), 1440-ben Vöröskői Wolfurt Pál özvegye kapta meg Vöröskői várat egyébb Pozsony és Moson

2. ábra: A fehérvári káptalan és konvent által kiadott felváltások és átírások, 1387-1526

3. ábra: A fehérvári káptalan és konvent országos hatáskörű hiteleshelyi eljárásai, 1410-1526

a 16. századra gyakorlatilag alig maradt országos hatáskörű eljárás. Az országos politika élvonalába tartozó személyek valóban nagy értéket – és így a hiteleshely számára komoly bevételt¹¹⁶ – jelentő ügyei után az 1500-as években ráadásul csupán kisebb esetek jutottak el hozzájuk; 1511 után várat nem is iktattak. A 16. távolabb zajló ügyből 9 alkalommal – főképp Gyulai János ügyében – a tágabb magterülettel szomszédos délvidéki megyékbe (Körös, Varasd, Bodrog),¹¹⁷ rövid időn belül négy alkalommal a budai káptalan pereskedései miatt Pilis megyébe jutottak el,¹¹⁸ egyszer pedig Vas megyébe kézbesítettek.¹¹⁹ Az utolsó igazán távoli iktatásra 1501-ben került sor, amikor a székesi káptalant vezették be az Abaúj megyei Gönc birtokába.¹²⁰

Tehát úgy tűnik, hiába említi Verbőci országos hatáskörű hiteleshelyként a fehérvári társaskáptalant, valójában a mohácsi csatát megelőző évtizedekben már csak visszafogott működésről beszélhetünk. A kortársak még tudtak az intézmény kiemelt jogairól, néha használták is, de korántsem olyan súlyosan, mint a másik fehérvári hiteleshelyet; a 15. század közepéhez képest a szerepek felcserélődtek. A következőkben elsősorban arra a kérdésre kell választ találnunk, hogy az 1480-as évektől kezdve miért csökkent drámaian a fehérvári káptalan hiteleshelyi kiadványainak száma, hiszen ez várhatóan megmagyarázza azt is, miért nem fordultak hozzájuk uralkodóink országos hatáskörű ügyekkel.

Ha a keresztes konvent oldaláról közelítünk a kérdéshez, akkor feltűnő, hogy a Hunyadiak és különösen Mátyás a 15. század második felében közel álltak az intézményhez. Ahogy korábbi tanulmányomban kifejtettem, 1451-től a konvent vezetését az a Gúti János vette át, aki Hunyadi János szávaszentdemeteri várnagya volt, és feltehetően rokona a kormányzó diplomatájának, Gúti Péternek. Utóda, Simontornyai István származásáról nem tudunk semmit, de 1468–1490 közti *preceptor*sága a konvent virágkorának tekinthető: nőtt a létszám, Mátyás király 1470-ben engedélyezte a parancsnoknak kispceptor kinevezését Sopronba,¹²¹ 1475-ben megvédte a konvent tolnai birtokait a vránai perjellel szemben, 1482-ben kiváltságokat biztosított a johanniták szentkirályföldi népeinek, Simontornyai pedig 1482–1485

között a tituláris hebroni püspöki címet viselte.¹²² Erre a virágzó periódusra esett a konvent országos hiteleshelyi tevékenységének beindulása és megszilárdulása, sőt a korszak végére a vezető szerep átvétele a koronázó városban. Talán szimbolikus jelentőséggel bír, hogy Fehérvár német megszállás alóli felszabadulása után is a konvent hiteleshelyi tevékenysége indult előbb újra; már 1491-ben kiállítottak három oklevelet,¹²³ holott pont az előző évben veszítették el Simontornyai István személyében a vezetőjüket.

Arra, hogy mindez miért jelentette a társaskáptalan hátterbe szorulását, többféle magyarázat elképzelhető. A kérdést nehezíti, hogy a prépostság késő középkori történetéről modern tudományos munka még nem készült, ám a korábbi szakirodalom és Köblös József kanonokra vonatkozó kutatásai segítséget nyújtanak. Nem rendelkezünk arra vonatkozóan semmiféle adattal, hogy az 1470-es években a káptalan elvesztette volna tekintélyét, sőt Mátyás király építkezett Fehérváron, a koronázó templomba temetkezett, és bár 1474-ben változás történt a prépostság élén, az uralkodó mind Györgyi Bodó Miklóssal, mind utódával, Kálmáncsehi Domonkossal többnyire jó kapcsolatban volt.¹²⁴ Igaz, Bodó Miklós a 15. század második felétől az egyetlen olyan fehérvári prépost volt, aki nem emelkedett püspökségre, sőt 1464 után nem töltött be világi hivatalt sem;¹²⁵ utóbbi időben egybeesik a káptalan kiadványszámának visszaesésével. A titkos kancellári és személynöki megbízatás végét Bónis György a koronázás utáni bírósági reformmal magyarázza,¹²⁶ és bár a fenti adat némi gyanúra ad okot, mégis furcsa, hogy ha nagyon komoly személyes konfliktusa lett volna a királynak a préposttal, miért nem mozdította el egy ilyen fontos egyházi hivatal éléről is; talán ekkor még nem merte ezt megtenni.

Felmerülhet, hogy esetleg nem maga a prépostság, hanem csak annak írószerve, a hiteleshelyi kancellária tekintélye csappant meg. Ebből a szempontból kapóra jönne egy oklevél- vagy pecséthamisítási ügy, de érdekes módon ilyenre csak a fehérvári konvent esetében tudunk példát. II. Ulászló király 1506 december 9-i nyílt parancsa szerint Bajnai Both András és Szerdahelyi Imreffy Mihály perét Szent Mihály nyolcadán tárgyalták a nádor előtt. Ekkor az alperes bemutatta a fehérvári keresztesek oklevelét, amiről a bírák és egyéb jelenlévő szakemberek megállapították, hogy hamis a pecsétje. Ezután az uralkodó bevonta a konvent pecsétjét, ám a *preceptor* – a szöveg nem említi, de (IV.) György *magister* vezette ekkor a konventet – és a szerzetesek igazolni tudták, hogy nem ők követték el a csalást, az oklevél korábban készült, mégpedig azok csalárdságából, akik élni akartak vele, így a hamis pecsétet is minden bizonnyal ők vették. Végül az uralkodó megkegyelmezett a kereszteseknek, visszaadta a pecséthasználati

¹¹⁶ Mivel a hiteleshelyi okleveleken nincsenek a díjazásra vonatkozó jegyzetek, így a díjszabással kapcsolatban az 1435. évi II. dekrétum 10. törvénycikkét és az 1492. évi 95. törvénycikket kell kiemelni, annál is inkább, mert Eckhart Ferenc és Dreska Gábor ezek segítségével tekintette át az árakat. A legnagyobb bevételt egyértelműen a birtokba vezetések jelentették: minél nagyobb volt az oklevél által szerzett érték, annál nagyobb volt annak díja is. Lásd *Eckhart F.*: Hiteleshelyek i. m. 101–103. Vö. *Dreska G.*: A pannonhalmi konvent hiteleshelyi tevékenysége i. m. 36.

¹¹⁷ 1501. (DL 21 022.); 1504. II. 2. (DL 49 522.); 1504. II. 11. (DL 32 884.); 1505. V. 18. (DL 49 523.); 1507. I. 24. (DF 232 255.); 1508. IX. 29. (DL 49 524.); 1511. VI. 13. (DL 26 077.); 1519. I. 30. (DL 23 123.); 1525. VIII. 20. (DL 33 648.)

¹¹⁸ 1510. II. 7. (DL 106 036.); 1510. II. 11. (DL 106 037.); 1510. V. 5. (DL 106 044.); 1512. XII. 11. (DL 106 067.)

¹¹⁹ 1525. VIII. 23. (DL 106 774.) – Megjegyzés: ezt az ügyet talán azért kapták ők, mert a fehérvári keresztes konvent is érintett volt benne.

¹²⁰ 1501. V. 29. (DL 22 536.)

¹²¹ A kispceptor fogalmára ld. *Ribi András*: „filia ordinis crucigerorum de Alba” – A soproni keresztes preceptorium a középkor végén (A kispceptorok adattárával). *Soproni Szemle*, 72 (2018) 286–296.

¹²² *Ribi A.*: A várnagy és a püspök i. m. 98–105.

¹²³ 1491. VII. 25. (Bátori 167–169.); 1491. VIII. 5. (DL 105 050.); 1491. XI. 2. (DL 22 510.)

¹²⁴ *Köblös J.*: Az egyházi középréteg i. m. 338–339/12. sz., 352–353/60. sz.

¹²⁵ *C. Tóth N.*–*Horváth R.*–*Neumann T.*–*Pálosfalvi T.*: Archontológia i. m. I. 67., 72.

¹²⁶ *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971. 222.

jogot, és erről értesítette az ország bírát.¹²⁷ Maga az ügy tartósan nem akadályozta a konvent hiteleshelyi tevékenységét, de a fent említett grafikonok adataiból kitűnik, némi visszaesés jelentett.

A probléma megoldásában IV. Sixtus pápa 1480. július 13-i oklevele siet segítségünkre. A fehérvári káptalan panaszára – miszerint sok kanonok felhagyott az egyházi szolgálattal, nem tartózkodik Fehérváron, de szeretne napi osztalékot kapni – az egyházfő meghagyja, hogy csak az kaphat fizetést, akinek erre a jogosultságát a tagok kétharmada és legalább két oszlopos kanonok megszavazza, kivételt legfeljebb a római tartózkodás és az egyetemi tanulmányok jelenenek.¹²⁸ Kanonoki testületek vizsgálatakor mindig sarkalatos a helyben tartózkodás kérdésének tárgyalása, és könnyen lehet, hogy a középkor végi fehérvári káptalan pontosan az emberi erőforrásokban szűkölködött: feltehetően sok kanonok csak fizetésképpen kapta meg a magas presztízsű fehérvári stallumot az uralkodótól.¹²⁹ Mivel Zsigmond király 1435. évi *decretum maiusa* értelmében a káptalanok csak kanonokot vagy legalább javadalmast küldhettek hiteleshelyi eljárásra,¹³⁰ ezért egy sokat foglalkoztatott hiteleshely számára kulcskérdés volt, tudnak-e elegendő embert biztosítani a feladatra, még akkor is, ha a kancelláriai munkában a középkor végén már többnyire világi személyzetet alkalmaztak. Egy 1433–1434 fordulóján keletkezett jegyzőkönyv segítségével bebizonyítható, hogy a káptalanoknak 34 tagja volt a késő középkorban,¹³¹ közülük Köblös József – egyéb forrás hiányában – a hiteleshelyi oklevelek feldolgozásával 1462-ből és 1495-ből 17, 1482-ből 19, 1511-ből pedig már csak 12 főt talált meg a préposttal együtt.¹³² A legjobban adatolt 1482. év listáját vizsgálva 5 vagy 6 személy – köztük valamennyi oszlopos kanonok – nem tartózkodott a káptalanban, tehát legjobb esetben is csak 13–14 ember állt rendelkezésre.¹³³ Ha ehhez hozzátesszük, hogy a Szűz Mária-templomban minden bizonnyal nagyszámú és rendszeres liturgikus tevékenység is zajlott, hiszen 26 oltár és 10 kápolna tartozott hozzá, amelyek egy részénél bizonyosan kanonok látta el a rektori teendőket,¹³⁴ akkor érthető, hogy kevés ideje és energiája maradt a káptalan kevés helyben tartózkodó tagjának hiteleshelyi tevékenységet folytatni. Erre talán anyagi szempontból sem vol-

tak rászorulva, hiszen a liturgikus cselekményekért állandó jövedelemre számíthattak. A káptalan feladatköre átalakult.

További adalék, hogy a prépostváltással való egyidejűség miatt talán Kálmáncsehi Domonkos kezdeményezésére 1474 és 1512 között mindössze 8 alkalommal szállt ki prebendárius a fehérvári káptalan külső hiteleshelyi eljárásaira (96 jelentésből); korábban és a korszak végén sokkal gyakrabban találkozzunk kápolna- és oltárigazgatók neveivel az oklevelekben. Ez minden bizonnyal azért alakult így, mert az eljárások számának megcsappanása ellenére a kanonokok szerették volna legalább nagyjából szinten tartani a kiszállásokból származó fizetésüket. Ráadásul az ekkor zajló építkezési munkálatok is hatással lehettek a hiteleshelyi tevékenységre: Kálmáncsehi – minden bizonnyal a királlyal egyetértésben – talán mesterségesen szorította háttérbe a közhitelű munkát, hogy a néhány helyben tartózkodó kanonok figyelme kevésbé oszoljon meg.

Ezzel szemben a konvent tagjainak energiáit hasonló tendenciák nem kötötték le, ráadásul nemcsak létszámban álltak jól: az intézményt minden bizonnyal jó szervezők irányították, és rendre voltak olyan rendtagok is, akik agilitásuk révén – néhányan szinte állandóan úton voltak – fenntartották a hiteleshelyet. A konvent létszáma az 1440-es évek végi mélypontot követően folyamatosan emelkedett a század végéig,¹³⁵ a számunkra leginkább érdekes periódusban egy alkalommal a 17 főt is elérte (1476), de többnyire 12–15 között mozgott. Ez nem tűnik jelentős különbségnek a káptalanhoz képest, ám a *preceptort* kivéve mindenki, még a tisztségviselők és olykor a vidéki plébánosok is rendszeresen részt vettek a hiteleshelyi munkában, más feladatuk nem is igazán lehetett. Különösen fontos személynek bizonyult az az (I.) Mátyás *crucifer*, aki Gúti Jánossal egy időben, 1451 nyarán bukkan fel a forrásokban. 1453-ig hat alkalommal járt hiteleshelyi kiküldetésben: mindig az új terepnek számító Pest megyét kereste fel; talán innen is származott.¹³⁶ Ezt követően 23 évig, egy preceptor-váltást is átvéve – egy rövid megszakítással 1474–1475-ben – *lector* lett.¹³⁷ Az ekkor már a méltóságosok második helyén felbukkanó tisztség minden bizonnyal a hiteleshelyi kancellária vezetői pozícióját is jelentette,¹³⁸ és mint ilyen, Mátyás szervezhette meg a bővített hatáskörű hiteleshely működését: tisztviselői évei alatt 17 új megyébe jutottak el a konvent képviselői, és – bár ez forrásokkal nem igazolható – talán sikerült olyan különleges, a törvényi szabályozásnál kedvezőbb díjakat szabni a kiemelkedő értéket magukban foglaló oklevelekre, ami különösen népszerűvé tette a hiteleshelyet. Olvasótestvéri minőségében mindössze négy jelentésben találkozunk vele kiküldöttként, de ezek közül Újlaki Miklós bevezetése Németújvár birtokába Szentgróti János kúriai speciális kiküldötttel szimbolikusan is tekinthető (1463): nemcsak Vas megyében járt el először a konvent ekkor, hanem ez volt az első igazán jelentős birtokokat érintő

¹²⁷ DL 106 722. – Az esetet némileg pontatlan dátumokat felsorakoztatva már Reiszig Ede is észrevette. Vö. *Reiszig E.: A jeruzsálemi Szent Jánoslovagrend i. m. I. 192–193.*

¹²⁸ Theiner II. 475–476.

¹²⁹ Ugyanezt a budai káptalanra vonatkozóan igazolta: *Kubinyi A.–Fügedi E.: A budai káptalan i. m. 21.*

¹³⁰ DRH I. 266.

¹³¹ *Ribi A.: A fehérvári káptalan i. m. 133.*

¹³² *Köblös J.: Az egyházi középréteg i. m. 193–194.*

¹³³ Uo. 127–140. – Megjegyzés: A szerző szerint a tisztséget nem viselő kanonokok 84%-a helyben tartózkodott Fehérváron (Uo. 74.), de ez ropant csalóka adat: mivel a káptalan kapcsán gyakorlatilag csak a hiteleshelyi kiadványokra lehetett támaszkodni – ráadásul, ahogy láttuk, a vonatkozó periódusban abból is kevés van –, így Köblös sok személyről egyáltalán nem rendelkezik információval. Jellemző, hogy amikor a fehérvári káptalan 1301–1457 közötti archontológiáját összeállítottam, az 1433–1434-es káptalani lista ismerete előtt is több évből 25–26 kanonokot tudtam hasonlóan felsorolni.

¹³⁴ Vö. *Ribi A.: A fehérvári káptalan i. m. 143–146.*

¹³⁵ *Ribi A.: Karrier i. m. 207–208.*

¹³⁶ 1451. VII. (DL 38 697.); 1451. VIII. 12. (DL 14 480.); 1451. IX. 2. (DL 14 482.); 1452. II. 27. (DL 14 515.); 1452. II. 27. (DL 14 519.); 1452. III. 22. (DL 14 528.)

¹³⁷ Első és utolsó említése: 1453. V. 27. (DF 265 510.) – 1476. V. 3. (DL 17 777.)

¹³⁸ *Eckhart F.: Hiteleshelyek i. m. 76.*

introductio a magterületől távol.¹³⁹ A vezetőkön kívül ki kell emelni azokat a rendtagokat, akik a kezdeti időszakban különösen gyakran jártak országos hatáskörű eljárások kapcsán hiteleshelyi kiküldetésben. Közülük is kiemelkedik az a (III.) György *crucifer*, aki 1475-ben tűnik fel az oklevelekben. A következő tizenkét évben összesen huszonegy alkalommal volt kiküldetésben, mely utak során tizenhét különböző – olykor egészen távoli – vármegyét érintett. Járt Abaúj (1), Baranya (1), Bars (1), Bodrog (1), Fejér (2), Heves (2), Hont (1), Körös (1), Nógrád (1), Nyitra (2), Pest (1), Somogy (1), Szepes, (1), Valkó (3), Vas (3) Veszprém (5) és Zala (2) megyékben. A legtöbbször, hét alkalommal 1482-ben szállt ki; szinte egész évben úton volt februártól szeptemberig.¹⁴⁰ Hasonlóképpen sokat volt távol a 16. század elején „Minor” Albert: 1498 és 1506 között tizenhét alkalommal járt hiteleshelyi kiküldetésben, feltűnően gyakran keresve fel távolabbi vármegyéket. Huszonkét különböző megyében járt: Abaúj (1), Baranya (1), Bereg (1), Borsod (2), Csongrád (1), Fejér (1), Gömör (1), Körös (2), Nógrád (2), Nyitra (2), Pozsony (1), Sáros (1), Somogy (1), Tolna (1), Valkó (1), Varasd (1), Vas (3), Veszprém (1), Zala (1), Zaránd (1), Zágráb (1) és Zemplén (2).¹⁴¹ A változó karrieréből látható, hogy a kereszteseknek nem voltak liturgikus feladataik.

A fehérvári káptalan országos hiteleshelyi eljárásainak 16. századi visszaesését vizsgálva végül még egy kérdést kell tisztázni: volt-e köze a regresszióknak a boszniai káptalan törvényi szabályozással elnyert hasonló jogosítványának. Csábító feltételezésnek tűnik kapcsolatot keresni a két esemény között, hiszen a fehérvári káptalan utolsó igazán jelentős eljárásaira 1496-ban került sor, Bosznia ügyében pedig két évvel később született meg a határozat. Hogy választ találjunk arra, hogy a fehérvári káptalan eljárásainak visszaszorításával történt-e meg a délvidéki egyház kiváltságolása, végig kellett nézni a boszniai káptalan hiteleshelyi kiadványait. Az 1470-es évek anyagától kezdődő szűrőpróbaszerű vizsgálat kimutatta, hogy a nagyrészt horvát levéltárakban, illetve a Zay és Révay családok roszívójában megmaradt – és sajnos sok esetben nagyon rossz minőségű felvételeken tanulmányozható – oklevelek túlnyomó része a diakóvári központot körülvevő Valkó megyére korlátozódik, illetve a szomszédos Bács, Bodrog, Baranya, Körös és Pozsega megyéből vannak eljárások, így semmiképpen nem képzelhető el, hogy a boszniai

káptalan kiemelt jogosítványa már a törvényi szabályozás előtt meglelt volna.

Az 1498–1526 között kiadott okleveleket már a teljesség igényével tekintetem át: 60 oklevélből 47 jelentés és 13 felvétel.¹⁴² A *relatiók* túlnyomó többségénél jelentős változások nem tapasztalhatók a korábbi időszakhoz képest, legfeljebb annyi, mintha kicsit több lenne az olyan eljárás, ahol szomszédos megyében működtek közre. Mindössze hét olyan jelentést találtam, ahol a boszniai káptalan a fent említett magterületet elhagyta volna. Az elsőre mindjárt 1499-ben sor került, mintha ki szeretnék volna próbálni az udvarban, működőképes lehet-e a törvényi szabályozás. Ekkor Gibárti Keserű István alországbíró részére iktattak Csongrád, Pest és Bács megyei birtokokat. Gyantéi János speciális kiküldött és Foki János kanonok valóban végigjárták a hat érintett helyszínt: augusztus 9-én Csongrádban, augusztus 15-én Pest megyében, augusztus 20-án pedig Bácsban iktattak.¹⁴³ A további ügyek közül kettő szintén a Gibárti Keserű családhoz kapcsolódik: 1507-ben egy Győr megyei pereskedésnél működtek közre,¹⁴⁴ 1520-ban pedig Budára kézbesítettek több levelet István alnádor részére; a levelek tartalma azonban nagyrészt délvidéki birtokokra vonatkozott.¹⁴⁵ A maradék négy eljárás fele több megyét is érintő birtokba vezetés, ám az egyik megye mindig a magterülethez tartozott: 1502 végén Baranya és Somogy, egy évvel később Körös és Somogy megyébe küldték ki őket.¹⁴⁶ Végeredményben az első esetet leszámítva mindössze két olyan alkalomról van tudomásunk, amikor a boszniai káptalan valóban távoli birtokok ügyében intézkedett: 1512-ben a Külső-Szolnok megyei Nagy- és Kispó birtokába vezették be Nagypói Mihályt és a nem mellékesen Valkó megyei Szentpéteri Lászlót,¹⁴⁷ 1526-ban pedig Podmanicki István nyitrai püspöknek és testvéreinek iktatták a Pilis megyei Kiszántó, Borosjenő, Hidegkút és Felkeszi birtokát.¹⁴⁸

Összességében elmondható, hogy a fennmaradt források alapján a boszniai káptalan esetében csak minimális bevétele növekedést eredményezhetett a hiteleshelyi hatáskör egész országra való kiterjesztése, de egy mindössze 12 tagú intézménytől¹⁴⁹ hasonló aktivitást elvárni, mint az ország közepén működő egyházak esetében tapasztalhattuk dőreség lenne; Diakóvárról olykor-olykor még a prépostnak is ki kellett szállnia, hogy végre tudják hajtani a feladatukat.¹⁵⁰ Így egyértelműen kijelenthető, hogy az 1498. évi 12. törvénycikk semmiben nem befolyásolta a fehérvári káptalan országos hatáskörű hiteleshelyi tevékenységét, de az már talán nem volt véletlen, hogy Bosznia *adinstar capituli Budensis* kapott felhatalmazást: a Palicsnai Péter által 38 évvel korábban még

¹³⁹ 1463. III. 19–20. (Balassa 631–632. sz.)

¹⁴⁰ 1475. IX. 25. (DL 101 509.); 1478. X. 1. (DL 86 412.); 1479. XII. 29. (DF 201 457.); 1480. X. 4. (DL 18 391.); 1481. IV. 22. (DF 274 083.); 1481. VIII. 11. (DL 18 521.); 1481. IX. 3. (DL 33 434.); 1481. XI. 11. (DL 100 957.); 1482. I. 3. (DL 86 539.); 1482. II. 17. (DL 18 597.); 1482. III. 29. (DL 18 615.); 1482. IV. 28. (Zichy XI. 172. sz.); 1482. IV. 28. (DL 88 663.); 1482. V. 19. (DL 59 684.); 1482. VI. 16. (DF 210 324.); 1482. IX. 16. (DL 100 981.); 1483. VI. 23. (DL 102 626.); 1483. VI. 27. (DL 45 959.); 1486. II. 10. (DL 83 919.) – György jutalma sem maradt el: 1487–1497 között győri kispreceptor lehetett. Lásd *Ribi A.*: A várnagy és a püspök i. m. 101.

¹⁴¹ 1498. VII. 25. (DL 70 420.); 1499. X. 6. (DL 102 863.); 1501. VII. 17. (DL 24 592.); 1501. VII. 28. (DL 20 961.); 1501. XII. 5. (DL 49 521.); 1502. I. 20. (DL 67 870.); 1502. I. 20. (DL 94 297.); 1502. VI. 16. (DL 88 871.); 1503. VIII. 19. (DL 46 642.); 1504. VII. 9. (DL 34 321.); 1504. VII. 15. (DL 58 222.); 1505. V. 21. (DL 101 370.); 1506. III. 23. u. (DF 209 882.); 1506. III. 27. u. (DL 21 535.); 1506. VI. 9. (DL 21 541.); 1506. XII. 21. (DL 21 595.)

¹⁴² Átirást ebben az időszakban nem állított ki a székeskáptalan.

¹⁴³ 1499. IX. 3. (DF 233 490.)

¹⁴⁴ 1507. III. 31. (DF 263 515.)

¹⁴⁵ 1520. XII. 18. (DF 233 578.)

¹⁴⁶ 1502. XI. 29. (DF 233 498.); 1503. XI. 8. (DL 22 548.)

¹⁴⁷ 1512. IV. 8. (DF 265 775.)

¹⁴⁸ 1526. VII. 30. (DL 105 887.)

¹⁴⁹ *C. Tóth Norbert*: A székes- és társaskáptalanok prépostjainak archontológiája 1387–1437. (Subsidia ad Historiam Medii Aevi Hungariae Inquirendam 4.) Bp. 2013. 24.

¹⁵⁰ Egy 1518. VI. 13-án kelt jelentés szerint András prépost járt el egy Baranya megyei vizsgálat ügyében: DF 276 934.

említett fehérvári káptalan szóba sem került. Pontosan ebben a szűk négy évtizedben teljesedett ki a fehérvári kereszties konvent országos hatásköre, és ezzel párhuzamosan korcsosult el a társaskáptalané. Hogy Verbőci István mégis mindkét fehérvári hiteleshelyről említést tett, magyarázható azzal, hogy a Tripartitum máshol sem mindig tekinthető aktuálisnak, és teljesen nem feledkeztek meg a káptalanról, utóbbi nem vesztette el a kiváltságot.

5. Összegzés

A címben feltett kérdés – vagyis hogy mi értelme volt a középkori Magyarországon az ország egyazon földrajzi pontján, Székesfehérváron két országos hatáskörű hiteleshelyet működtetni – megválaszolása alapos, a káptalan és a konvent valamennyi kiadványának feldolgozását igénybe vevő vizsgálatot igényelt. Bár már a bevezetésben leszögeztem, hogy mivel forrásaink csak az eljárások tekintetében értelmezik az országos hatáskört, és így a sok-sok határjárás miatt a Zsigmondkor előtt nem fejlődhetett ki a jogosítvány, mégis szükséges volt a korábbi, főleg Anjou-kori anyag bevonása a hiteleshelyi magterületek meghatározásához.

A mintegy 2500 oklevél feldolgozása a következő eredményeket hozta. A koronázó város adottságainak és a számos szomszédos egyházi intézménynek köszönhetően igazolható, hogy valóban szükség lehetett két – eleinte teljesen szokványos – hiteleshely működtetésére Fehérvárott. Ezt követően sikerült meghatározni a két hiteleshely részben egymást fedő, a Dunántúl keleti megyéit magában foglaló magterületét, amely természetesen összefüggésben áll a káptalan és a johannita konvent birtokhálózatával. Az alapvetően is nagy, nyolc illetve öt megyét lefedő terület a káptalan kapcsán kezdett korábban bővülni: ebben vélhetően közrejátszott, hogy a nádori közgyűlések révén az ország számos pontján megismerték az intézményt, de a fordulópontot Zsigmond király kivételes 1410. évi parancsa jelentette. A konvent majd' öt évtizeddel később, az 1450-es évek második felében kapta az első távoli eljárásokra felszólító parancsokat, ami részben a Rodosztól való függetlenedéssel és az egyház vezetőinek a Hunyadiakkal való szoros kapcsolatával magyarázható, részben pedig így a hiteleshely személyzete az újfajta ügyekkel kapcsolatos hétköznapi rutint illetően együtt tudott működni a már gyakorlott káptalani írószervvel. A káptalan kiadványai közül 133, a konventéiből 228 eset tekinthető országos hatáskörben végrehajtott eljárásnak.

A jelentések jellemzőit a konvent példáján keresztül bemutatva kiderült, hogy a magterülettől távol eső ügyek kétharmada birtokba vezetés volt, melyek során összesen 50 megyébe jutottak el a keresztiesek. A kedvezményezettek között megtaláljuk a korabeli Magyarország teljes egyházi és világi

elitjét, mintegy igazolva Eckhart Ferencnek a témában írott évszázados hipotéziseit.

Ezen információk birtokában nyílt csak lehetőség a két fehérvári hiteleshely kiadványait évenkénti bontásban összevetni. A vizsgálat kimutatta, hogy valójában mindössze az 1450-es évek második felétől az 1490-es évek közepéig működött párhuzamosan két országos hatáskörű hiteleshely a koronázó városban, ráadásul az 1470-es évek végétől már a konvent bizonyult a foglalkoztatottabbnak; a 16. századból alig ismerünk hasonló okleveleket a káptalan részéről. A tanulmány ezen pontján tűnt szükségesnek a boszniai káptalan 1498 utáni okleveleit is bevonni az elemzésbe, de a kiadványok áttekintése nyomán egyértelmű, hogy nem a délvidéki egyház kiváltságolása miatt veszítette el *de facto* országos hatáskörét a fehérvári prépostság; a fennmaradt források alapján a Diakóváron működő intézmény gyakorlatilag nem folytatott ilyen tevékenységet. Sokkal valószínűbb, hogy a fehérvári hiteleshelyek szerepcseréje személyes és személyzeti problémákkal állt összefüggésben: egyfelől Hunyadi Mátyás és Bodó Miklós prépost feltételezett ellentéte, és ezzel egy időben a király jó kapcsolata Simontornyai István *preceptorral* eredményezhette a változást, másfelől pedig a társaskáptalan létszámbeli problémákkal is küzdött a 15. század második felében. Ráadásul a konventnek – bár minden bizonnyal csekély liturgikus és karitatív tevékenységet még ekkor is folytattak – a Rodosztól való függetlenedés és a délvidéki johannita birtokok szekularizációja miatt ekkor már elsődleges profilja lett a hiteleshelyi tevékenység, szemben a káptalannal, ahol számos egyéb teendő és bevételi forrás is akadt. Épp ezért feltehető, hogy – bár az 1526 és 1543 között kiállított hiteleshelyi oklevelek feldolgozása még nem állt módomban – amikor az 1556. évi törvényben Fehérvár elését siratják, valójában a kereszties konvent által működtetett hiteleshely volt az az intézmény, aminek pusztulása nyomán új egyházat kellett kiváltságolni.

A dolgozat eredményei nyomán a továbblépés véleményem szerint két irányba képzelhető el. Egyfelől a már feldolgozott oklevelek segítségével rekonstruálni lehet a két fehérvári hiteleshely – a nagyobb esetszám miatt részleteiben inkább a kereszties konvent – gyakorlati működését az országos hatáskört illetően, értve ez alatt a parancsok vizsgálatát, a királyi emberek és hiteleshelyi kiküldöttek szerepét illetve a külső helyszíneken történeteket. Másfelől pedig teljessé kellene tenni a gyűjtést a budai káptalan jelentéseinek áttekintésével, hiszen úgy még határozottabb következtetéseket lehetne levonni, ráadásul joggal feltételezhető, hogy az ország fővárosának hiteleshelye minden szempontból – kronológiailag és mennyiségileg is – élen járt az országos hatáskörű eljárásokkal kapcsolatban. Sajnos az Óbudán működő egyház jelentősen nagyobb számú kiadványának feldolgozása – leszámítva Köblös József kanonokra illetve Kubinyi András és Fügedi Erik felvállalásokra vonatkozó kutatásait – még várat magára.